

RJEČNIK HRVATSKOGA FILOZOFSKOGA NAZIVLJA

BOJAN MAROTTI

Zavod za povijest i filozofiju znanosti HAZU, Zagreb

UDK 811.163.42'373.46
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 17. 2. 2009.
Prihvaćen: 14. 5. 2009.

Sažetak

U prilogu se predlaže izrada *Rječnika hrvatskoga filozofskoga nazivlja*. U svezi s time ponjaprije se razmatraju neki osnovni sociolingvistički pojmovi kao pretpostavka rasprave o hrvatskome filozofskome nazivlju. Tako se u sklopu hrvatskoga susustavlja (dijasistema), tj. skupa svih hrvatskih sustava, razlikuje između hrvatskih naravnih sustava (organskih idioma) i onoga što bi se moglo nazvati biranim ili uzornim hrvatskim sustavom (katkada zvanim i hrvatskim književnim jezikom, ili pak hrvatskim standardom). Posebice se navode temeljne osobine biranoga sustava, kojima mora udovoljavati i (filozofsko) nazivlje kao njegov sastavni dio. Potom se ukratko prikazuje (novija) povijest biranoga sustava, dotično književnoga jezika, pri čem se naglasak stavlja na devetnaesto stoljeće i na »borbu« različitih jezikoslovnih škola, kao i na »pobjedu« tzv. hrvatskih vukovaca krajem devetnaestoga i početkom dvadesetoga stoljeća. Zatim se razmatra ustroj takva *Rječnika*, kao i izvori koje bi trebalo uzeti u obzir. Na kraju se (posebice u *Dodatku*), na osnovi raščlambe pojedinih primjera, upozorava na neka obilježja današnjega hrvatskoga filozofskoga nazivlja koja se mogu smatrati utjecajem crkvenoslovenskoga jezika srpske preuredbe (redakcije) na sudobni književni jezik.

Ključne riječi: rječnik, filozofski rječnik, filozofsko nazivlje, hrvatski književni jezik, sociolingvistika, odabir, sustavna tvorba

Jedan Krstićev prijedlog

Zaključujući godine 1944. u časopisu *Vienac* svoj ogled *Filozofija i jezik*, ogled koji se zacijelo može smatrati jednim od najvažnijih članaka u po-

vijesti hrvatske filozofije dvadesetoga stoljeća, Kruno Krstić u sažetu obliku podastire, a istodobno i ukratko razmatra, jednu zamisao koja se sama sobom nadaje kao svojevrsan posljedak onoga o čem je u članku riječ. A u članku se, grubo uzevši, raspravlja o vrlo staroj filozofskoj »temi«, naime o odnosu mišljenja i jezika. Pitanje je dakako poznato: što prethodi čemu? Ili – drugačije rečeno – uvjetuje li mišljenje jezik ili pak jezik uvjetuje mišljenje? Za Krstićev se odgovor međutim ne može kazati da je posve očekivan, a još se manje može reći da je samorazumljiv. Prihvativši u načelu uvriježeno gledište prema kojem mišljenje uvjetuje jezik, Krstić ustvrđuje da u istoj mjeri i jezik uvjetuje mišljenje, te da uistinu opstoji stanovita ravnoteža između, kako ih zove, »glotomorfizma mišljenja« i »ideomorfizma jezika«. Dapače, čitanjem samoga članka biva postupno razvidnim da Krstić sve otvorenije suprotstavlja taj »utjecaj jezika na filozofijsko mišljenje«¹ neupitnu prihvaćanju stavka »da je jezik odraz našega duševnoga života uobće, a posebno njegove logičke strane (mišljenja)«,² štoviše – da ga u određenome smislu »brani«, te da se za nj zapravo i zalaze. Pa na kraju članka s toga stajališta podastire i obrazlaže, kako rekoh, jednu zamisao, zamisao o kojoj je vrijedno razmisliti i danas, šezdeset i pet godina nakon što je članak objavljen. U stvari, riječ je o svojevrsnu prijedlogu, koji Krstić, na kraju svoga članka, iznosi pred hrvatsku (filozofsku) javnost. Evo toga malo duljega navotka:

Misliocu, koji je bar toliko razumio pojavu jezika, da u njoj vidi *uporište* za razvijanje filozofijskoga mišljenja, razmatranja o mogućnostima i pobudama, koje jezik tome mišljenju pruža, bit će vrlo koristna. Za našu hrvatsku filozofiju bila bi to očito golema korist, da se u pokladu hrvatskoga jezika iztraže posebne vrednote (rječničke i strukturne), koje su sposobne za filozofijsko iskorištavanje. Dobar dio naše filozofijske terminologije ili je jednostavno preuzet iz tuđih terminologija ili je samo vanjskim načinom pohrvaćen, a logička vrijednost naše tvorbe rieči i naše rečenične građe nije nikada sustavno izražena. Međutim nema sumnje, da bi upravo uranjanje u našu jezičnu tvar filozofu otkrilo osebujnu hrvatsku razpodjelu smislenih vrednota na jezična sredstva i tako oplodilo nastojanja, koja idu za tim, da razvijemo upravo našu, našem narodnom duhu primjerenu, hrvatsku filozofiju.³

Razmotre li se u cjelini Krstićeve tvrdnje iz navedena ulomka, a posebice prihvati li se njegov uvid »da bi upravo uranjanje u našu jezičnu tvar filozofu otkrilo osebujnu hrvatsku razpodjelu smislenih vrednota na jezična

¹ Vidi K. Krstić *Filozofija i jezik*, u časopisu *Vienac*, god. 36., br. 3., str. 58. Puni se zapis knjigopisne jedinice može naći u *Knjigopisu* na kraju ovoga priloga.

² *Isto*, str. 47.

³ *Isto*, str. 58–59.

sredstva»⁴ valjalo bi ujedno razmisliti i o onome što proistječe iz takva uvida. Naime, nije posrijedi samo puka tvrdnja nego taj uvid, u određenome smislu, i pozivlje na »uranjanje«, pa štoviše, strogo uzevši, na to »uranjanje« i obvezuje. A jedna mogućnost takva »uranjanja«, tj. jedan od načina kojim bi »poklad hrvatskoga jezika« postao razvidnijim, za istraživanje dostupnijim, mogla bi biti i izrada nečega što se ovdje uvjetno zove *Rječnikom hrvatskoga filozofskoga nazivlja*.⁵

Valja odmah reći da taj *Rječnik*, naime uopće – takav rječnik, ne treba brkati s nekim drugim (filozofskim) priručnicima kojih u nas ima, kakav je npr. *Filozofijski rječnik*, što ga je godine 1965. objavila Matica hrvatska, a glavnim mu je urednikom bio Vladimir Filipović.⁶ A ni zamisao o rečenome *Rječniku* ne treba miješati s nekim drugim prijedlozima, kojih je također u nas bilo, kakav je npr. onaj što ga je kojih pet godina prije spomenutoga Krstićeva članka, u svezi s Akademijinom nakanom da objavi »filozofijski rječnik«, iznio Stjepan Zimmermann u tri nastavka u *Bogoslovskoj smotri* pod naslovom *Filozofijska enciklopedija*.⁷ U tome se svome prijedlogu Zimmermann zalaže za izradu filozofske enciklopedije usuprot filozofskomu rječniku, što je bila izvorna Akademijina namjera. Po njegovu bi mišljenju

⁴ Ne mogu na ovome mjestu ulaziti u podrobno tumačenje Krstićeva pojma »smislena vrednota«. O tome sam, među ostalim, pisao u članku *Pojam jezika u Kruna Krstića (članci 1940. – 1945.)*, u časopisu *Prolegomena*, god. 4., br. 1., str. 71–92. Općenito o Krstićevu članku vidi Z. Posavac, *Razmišljanja uz novo čitanje Krstićevog eseja »Filozofija i jezik«*, u časopisu *Filozofska istraživanja*, god. 19., br. 75., str. 705–729. Slična se »razdioba« hrvatskoga filozofskoga nazivlja nalazi i u članku E. Hercigonje *Prilog teoriji hrvatske filozofske terminologije*, objavljenome u *Radovima Zavoda za slavensku filologiju*, knj. 17., str. 15–22. Ona razlikuje (str. 16) »termine preuzete« u sustav, »termine integrirane« u sustav (tj. ono što Krstić zove »vanjskim načinom pohrvaćen« nazivak) i »termine-kalkove« (tj. prevedenice). Razlika je međutim u pristupu, ali i u svrsi. Dok se Hercigonja bavi opisom i razredbom nazivaka koji su već u porabi, Krstić — upućivanjem na »poklad hrvatskoga jezika« — otvara hrvatskoj filozofiji posve nepoznate prostore, pružajući joj time mogućnost za (novi) osmišljaj svoje vlastitosti.

⁵ Sličan se prijedlog, uz podosta razlika, može naći i u knjizi A. Kneževića *Filozofija i slavensko nazivlje*. Premda Knežević pristupa nazivlju iz širega, slavenskoga obzora, ima i određenih preklapanja. Upućujem stoga posebice na poglavlje pod naslovom *Istraživanje filozofijskoga nazivlja danas: Stanje, pristupi i pitanja*, str. 37–43, gdje se među »bitnim pitanjima i smjerovima istraživanja« pod stavkom 11. navodi i »sastaviti *Rječnik slavenskih filozofijskih naziva*« (str. 39).

⁶ Objavljena su još dva izdanja toga rječnika (oba puta proširena), 1984. i 1989.

⁷ Vidi S. Zimmermann, *Filozofijska enciklopedija*, u časopisu *Bogoslovka smotra*, god. 27., br. 5., str. 321–339 i br. 6., str. 424–440, te god. 28., br. 4., str. 269–275.

takva enciklopedija u sebi »sadržavala« i rječnik, te bi, koliko bi god njezina izrada vrlo vjerojatno potrajala dugo, to ipak trebao biti, dugoročno gledano, pravi odabir. Kako bi pak u takvoj enciklopediji mogli izgledati pojedini članci, Zimmermann pokazuje na primjeru obrade nekoliko pojmova, kao što su *noetika, spoznaja, istina, universale, načelo uzročnosti*, i to u namjeri da prikaže »svu *noetiku* (u kojoj su, znamo, temelji filozofije)«. ⁸ Usporedimo li *Filozofijski rječnik* Matice hrvatske s tom Zimmermannovom zamisli, lako ćemo među njima uvidjeti znatne razlike, kako u pristupu, tako i u opsegu. Jer, dok u *Filozofijskome rječniku* jedinica **Noetika** ima svega pet redaka te se upućuje na članak **Spoznajna teorija**, koja pak sadržava nešto više od triju stupaca, ⁹ dotle u navedenome Zimmermannovu pokusnome ogledu noetika kao pojam, koja je (uza spoznaju) izdvojena kao posebna jedinica, obaseže oko dvadeset i pet stranica.

Uočiti je međutim da unatoč tima znatnim razlikama i *Filozofijski rječnik* Matice hrvatske i spomenuta Zimmermannova zamisao o filozofskoj enciklopediji imaju jedno zajedničko obilježje, i to obilježje koje ih oboje razlikuje od rječnika kakav se ovdje predlaže, tj. od onoga o čem u svome članku *Filozofija i jezik* govori Kruno Krstić. Ta se njihova zajednička crta sastoji u težnji da se čitatelju podastre (manje ili više iscrpno) tumačenje stanovitoga (filozofskoga) pojma, da se objasni pojedina (filozofska) struka, da se kritički razmotri kakav (filozofski) smjer ili pristup. ¹⁰ A pri tome se dotični filozofski pojam zapravo »pretpostavlja«: on je naime »tu« i treba ga stoga protumačiti.

Jasno je dakako da su takvi (filozofski) priručnici više nego potrebni, te da bi, recimo, jedna velika *Filozofska enciklopedija*, ustrojena po uzoru na koju od poznatih svjetskih filozofskih enciklopedija, bila itekako poželjna. ¹¹ Ipak, osim izrade tako široko zasnovane filozofske enciklopedije, pred hrvatskom filozofijom (i uopće hrvatskom kulturom) stoji, po mome mišljenju, još jedna ne sasvim jednostavna, ali zato iznimno važna zadaća, a to je sastavljanje već spomenutoga *Rječnika hrvatskoga filozofskoga nazivlja*. U

⁸ *Isto*, br. 5., str. 321.

⁹ Vidi *Filozofijski rječnik*, str. 278 i 378–379.

¹⁰ U tu bi se skupinu mogao uvrstiti i neveliki rječnik, s određenim brojem na osobit način biranih pojmova, koji je pridodan na kraju knjige Branka Bošnjaka *Filozofija: Uvod u filozofsko mišljenje i rječnik* (str. 133–178).

¹¹ Kao što su primjerice, da ovdje spomenem dvije takve enciklopedije, talijanska *Enciclopedia Filosofica*, u četiri sveska, ili pak *The Encyclopedia of Philosophy*, u osam svezaka, s engleskoga govornoga područja.

čem se međutim sastoji njegova posebnost? Koja bi mogla biti načela njegove izrade? Kako bi mogao izgledati njegov ustroj? To su pitanja o kojima se raspravlja u ovome prilogu. Pri tome se želi ponuditi, doduše više kao poticaj za razmišljanje nego kao posve dorađeni prijedlog, neka vrsta nacрта za izradu takva rječnika.

Kako je s nazivljem u filozofiji?

Valja prije svega podsjetiti na to da pitanje hrvatskoga filozofskoga nazivlja nije neka nova »tema« u hrvatskome filozofiranju, »tema« koja bi se javila istom nedavno. Štoviše, bacimo li pogled na hrvatsku filozofiju nakon Drugoga svjetskoga rata, lako ćemo zapaziti da je nastojanje oko pročišćavanja nazivlja, budi u izvornim filozofskim djelima, budi u prijevodima, jedno od važnijih pitanja, te da su se njime bavili neki od naših najuglednijih filozofa. Osvrnemo li se pak na noviju hrvatsku filozofiju, recimo od Franje pl. Markovića, onda se pogotovu može ustvrditi da je, tako reći, »borba za nazivlje« značila u nekome smislu i »borbu za filozofiju«.

K tomu, nije potrebno posebno ni isticati da je izgradnja primjerena nazivlja iznimno važna kako za svaku znanost, tako i za filozofiju. Upozoriti je ipak da opstoji velika razlika u odnosu prema značenju pojedinih nazivka, bolje bi zapravo bilo reći – u odnosu prema odnosu nazivka i njegova značenja, između filozofije i ostalih znanosti. Posrijedi je naime razlika u shvaćanju toga odnosa. Stoga, dok je u pojedinim znanostima dosta čest slučaj da neki nazivak ima »dogovorno« značenje, tj. značenje koje je posve neovisno, pače kadšto i suprotno značenju koje dotična riječ ima (ili je imala) u »svakodnevnome« jeziku, takvo je što u filozofiji sasvim rijetko, pa donekle i teško zamišljivo.

Evo u svezi s time i jedan primjer. U fizici je npr. moguće reći, pa onda i prihvatiti, da *hadron* označuje 'česticu koja sudjeluje u jakome međudjelovanju', a da pri tome nije od presudne važnosti što ta riječ znači u grčkome jeziku, premda je, dakako, zgodno znati i to kao svojevrsan »podsjetnik«, tj. da grčki pridjev ἄδρός znači 'pun', 'gust', 'jak', 'krupan'. Taj »podsjetnik« međutim nije više tako proziran uzmemo li kao primjer riječ *barion* (prema βαρός 'težak'), koja znači 'hadron polucijeloga spina'. Katkada nas pak takvo poznavanje podrijetla pojedinoga nazivka može i zavarati, kao u slučaju riječi *lepton* (prema λεπτός 'tanak', 'lak'), koja označuje 'česticu koja ne sudjeluje u jakome međudjelovanju', ukoliko bismo na temelju grčkoga zaključili da su svi leptoni laki, jer oni to nisu (tako je npr. τ-lepton

gotovo dvaput teži od protona, dakle jednoga bariona, dotično hadrona).¹² Ovdje bi se mogla spomenuti i riječ *atom* (prema ἄτομος ‘nedjeljiv’), koja međutim ne znači ‘nedjeljivak’, nego upravo označuje stanovit složen ili sastavljen »entitet«, dakle ne jednostavan, koji je prema tome djeljiv. Napokon, skrajnji je slučaj riječ *kvark*, koju je Murray Gell-Mann uzeo iz Joyceova romana *Finnegans Wake*, bez vidljive znadžbene veze s onim što ona danas označuje, tj. razred temeljnih čestica od kojih su izgrađeni hadroni, dotično temeljne gradbene opeke cjelokupne tvari.¹³

Dakako, za sve bi navedene riječi bilo najbolje reći da one jednostavno znače ono što danas znače u fizici, tj. da njihova poraba u fizici određuje njihovo značenje. I to stoga što poznavanje njihove »etimologije«, njihova »izvornoga značenja«, više govori o povijesti pojedine znanosti, u ovome slučaju o povijesti fizike, najčešće pak o zabludama u toj povijesti (kao u slučaju odabira riječi *atom* za nešto što se je smatralo nedjeljivim), nego što upućuje na »pravo« značenje tih riječi. Bit će da je upravo zbog toga Gell-Mann uzeo »riječ bez značenja«, »praznu ljušturu«, tako reći »zvukovnu ovojnica« bez označenika, naime »riječ« *kvark*, kako bi omogućio da istom daljnje istraživanje »odredi« njezino »pravo« značenje, kako bi dopustio da se ta »ljuštura«, ta »zvukovna ovojnica« popuni (nekim) značenjem nakon što se dospije do stanovitih (novih) spoznaja. A upravo je to, naime takav »postupak«, nešto što je u filozofiji, kako već rekoh, teško i zamisliti.

Da bi se vidjelo u kojoj se mjeri filozofski pristup nazivlju, tj. ono shvaćenje odnosa nazivka i njegova značenja, razlikuje od pristupa u ostalim

¹² Općenito o fizici elementarnih čestica kao i o njihovoj razredbi vidi npr. H. Fritzsche, *Kvarkovi: Prativar našega svijeta*; također F. Close, *Svemirska lukovica: Kvarkovi i priroda svemira*; k tomu, I. Picek, *Elementarne čestice – iskrenje u svemiru tamne tvari: Putovanje kroz krajobrazne čestice i sila do svjetova machoa i crnih rupa*, posebice str. 23–55, te na str. 104–105 prikaz tzv. standardnoga modela elementarnih čestica i njihovih uzajamnih međudjelovanja. Može se pogledati i knjiga I. Picek, *Fizika elementarnih čestica*, koja je međutim pisana na zahtjevnijoj razini.

¹³ Stanovitom bi se »znadžbenom vezom«, tj. nekoverznom poveznicom mogla smatrati činjenica da Joyce govori o trima kvarkovima, a da se primjerice protoni i neutroni sastoje upravo od triju kvarkova. Naime dotično se poglavlje u Joyceovu romanu započinje ovako: »— *Three quarks for Muster Mark! / Sure he hasn't got much of a bark / And sure any he has it's all beside the mark.*« (Vidi J. Joyce, *Finnegans Wake*, str. 383; isp. i H. Fritzsche, *nav. dj.*, str. 66.) S druge strane, uz riječ *kvark* Websterov rječnik navodi samo značenje koje ta riječ ima danas u fizici, te iako upozorava da je riječ uzeta iz spomenutoga Joyceova romana, ne kazuje koje bi značenje riječ *quark* upravo imala u Joyceu (vidi *Webster's New World Dictionary on PowerCD*, 1995.).

znanostima, navodim ovdje dva primjera. Riječ je o dvama ulomcima uzeti-
ma iz knjiga dvojice naših podosta različitih filozofa. S druge strane, ta nam
dva primjera istodobno pokazuju koliko se u filozofiji pitanje o nazivlju ne
može izbjeći, koliko smo svi mi, da to sartreovski kažem, »osuđeni« na raz-
mišljanje, upravo na »polaganje računa« o nazivlju. Evo tih ulomaka:

Ovom prilikom moram upozoriti samo na jednu filozofsku kategoriju koju u jezič-
nom izrazu upotrebljavam drugačije od ostalih filozofa. Kategorija koja u latinskom
glasi *esse* ili njemački *das Sein* u našem jeziku se prevodi sa *biće* ili *bitak*. Izraz *biće*
neprikladan je, jer u našem jeziku sve više dobiva smisao živog (tako se i njem. *das*
Wesen u jednom smislu mora tako prevesti), a termin *bitak* mi nikad nije neposredno
izražavao onu intencionalnost koju bi taj termin trebalo da ima. Osim toga deriva-
cije, toliko potrebne u filozofskom izrazu, u oba slučaja potpuno su neprikladne
(bitkovanje, bitkujuće, bičevanje, bičujuće). Zato sam se već pred nekoliko godina
definitivno odlučio za termin *bivstvo*, s njegovim veoma dobrim derivacijama: *biv-*
stvovanje, *bivstvujeće*. U našem jeziku se pojam »bivstvo« upotrebljava i u znače-
nju *esse*, *existentiae*, kao i u značenju *biti*, suštine, *essentiae*. Budući da mi za pojam
essentia imamo dva termina: *bit* i *suštinu*, a termin *bivstvo* prvobitno označava i
esse i *essentiu*, opredijelio sam se za ovaj, mnogo prikladniji termin.¹⁴

Za razumijevanje prevedenog teksta važno je objasniti zašto smo svugdje pre-
vodili *Wesen* s »biće« [ili: bit]. »Biće« (lat. *ens*) jest filozofijski (ontologijski)
termin za sve ono što jest ma kako i kakvo bilo, te jest nešto (aliquid), a nije
ništa (nihil). *Na tom* »nešto« može se razlikovati ono što čini njegovu »prirodu«
(*natura*) ili »karakter« po kojem biće je ono *što jest* (*quid est*, grč. *ti esti*) i tako
jest kako jest (novija njemačka terminologija zato govori o »*So-sein*«) naspram
fakta *da jest* (*quod est*, *hoti esti*). Kako se biće (*ens*) razlikuje od drugih bića po
svom »što-stvu« (*quidditas*, *to ti en einai*, *Was-heit*), po svojoj *biti* (*essentia*)
koja ga, kao baš ovo, a ne kao neko drugo, konstituira, dok je, po tradicionalnoj
metafizici, *tubitak* (*existentia*, *Da-sein*) svih bića bezrazličan, to onda *esencija*
(*esse essentiae*) pokriva *biće*, a ovo, sa svoje strane, prikriva *bitak* (*esse*, *einai*)
u *esse essentiae* i *esse existentiae*. – Ova misaona nužnost metafizike dovodi do
dvoznačnosti riječi već u *Aristotela*, gdje *usia* znači i pojedinačno biće i princip
bitka uopće. U drugim jezicima vrši se izmjena značenja riječi, nošena istom
misaonom shemom.¹⁵

Dakle, koliko se god ta dva hrvatska filozofa uzajamno razlikovala,
koliko god oni imali različit odnos spram (hrvatskoga) jezika, koliko god, u
većoj ili u manjoj mjeri, pokazivali sklonost prema jezikoslovlju, koliko se

¹⁴ Vidi P. Vranicki, *Historija marksizma*, prva knjiga, str. 12 (*Predgovor drugom izda-
nju*).

¹⁵ Vidi V. Sutlić, *Praksa rada kao znanstvena povijest*, str. 99 (poglavlje *Rad i bog*).

god, napokon, bavili filozofijom jezika, u jednome se ipak »slažu«: obojica naime »osjećaju potrebu« obrazložiti (svoje) nazivlje, obrazložiti zašto rabe upravo ovu, a ne onu riječ. Pri tome treba uočiti da se ta obrazložba ni u kojem slučaju ne može svesti na puku izjavu koja bi očitovala kakav pretpostavljeni »dogovor« između sročitelja i čitatelja, recimo ovako: »ovu riječ rabim u tome i tome značenju«, tako reći – obavijesti radi, da se lakše čita. Ne, i u jednome i u drugome slučaju riječ je o tome da se nekako opravda, »filozofski utemelji« poraba određenoga nazivka. Riječ već »sama sobom« (što god značilo to »sama sobom«) mora nešto »imati«, mora već nešto »donijeti«, da bi uopće mogla biti prihvaćena kao nazivak. I zato je u filozofiji teško birati nazivke, teško se je odlučiti za nazivlje. Štoviše, pojedine se filozofije upravo i razlikuju (među ostalim) i svojim nazivljem, pa bi se moglo reći da razumjeti nekoga filozofa zapravo i znači »prodrijeti u značenje njegova nazivlja«, a otuda se može ići i korak dalje pa ustvrditi da usporedbom raznoga nazivlja različitih filozofa postupno stječemo i razumijevanje same povijesti filozofije.

Izbor, ponuda, odabir

Prema tome, valja prihvatiti ovaj jednostavni stavak: svagda moramo birati nazivlje. Posve je svejedno pišemo li koji filozofski članak, ili pak prevodimo kakvo filozofsko djelo na hrvatski jezik. Dakako, kakav će naš odabir upravo biti, to zavisi od niza čimbenika. Primjerice, prvo moramo birati između ovih dviju mogućnosti: hoćemo li ostaviti međunarodnu riječ ili ćemo potražiti hrvatsku prevedenicu, dotično otpovjednicu. Odlučimo li se za potonje, javlja se pitanje koju ćemo hrvatsku riječ odabrati. U tome se pogledu načelno ne razlikujemo, premda rabimo stručni (filozofski) jezik, od kojega god izvornoga govornika, koji rabi tzv. opći jezik u svakodnevnome priopćavanju. Naime birati moramo i mi, ali i taj »obični« porabnik. Stvar nije dakle u tome da bi tkogod izvornomu govorniku, ili naravnomu besjedniku nametao kako da govori. Štoviše, svaki rabitelj kojega sustava sam bira što će i kako reći, čime će se u govoru poslužiti, i tu mu slobodu nitko ne može oduzeti (dapače, s time u svezi ima i jedna zasada koju neki jezikoslovi vole isticati, a glasi otprilike ovako: izvorni govornik uvijek ima pravo).

No da bi dotični govornik mogao slobodno birati, prije svega mora imati osiguran dobar izbor, tj. mora moći birati na temelju primjerene ponude. Ako primjerice netko jednostavno ne zna, i nikako ne može doznati, da se

remiza, dakle ‘spremište za kola’, može reći i *kolnica*, kako ima npr. Ivan Filipović u svome hrvatsko-njemačkome rječniku od godine 1875.¹⁶ [što je inače izvorni Šulekov prijedlog za njemačku riječ *Bahnhof* (uz *pristan* i *pristanište željeznično*), iznesen u njegovu njemačko-hrvatskome rječniku godine 1860.,¹⁷ u razlici opet prema riječi *kolodvor*, koja se nalazi u njegovu rječniku znanstvenoga nazivlja (1874.)],¹⁸ tada se jednostavno ne može očekivati da će spomenuti govornik ikada izreći recimo ovakvu rečenicu: »Drugi izvlači kola iz kolnice tražeći pomno, da li se nije danas štogod na njima pokvarilo.« A upravo ćemo na tu rečenicu naići čitajući Josipa Kozarca.¹⁹ U tome ćemo slučaju za takva govornika ustvrditi da je pri odabiru bio ograničen, tj. da nije imao primjerenu ponudu. Pri tome će pozivanje na činjenicu da on tako govori, tj. da govori *remiza* i nikako drugačije, malo značiti, kada zapravo i nije mogao birati. A to je upravo ono što, *mutatis mutandis*, muči i nas pri našem radu na filozofiji. Nedostaje nam naime primjerena ponuda, na temelju koje bismo mogli slobodno birati.²⁰ A to bi onda istodobno bio i odgovor na pitanje koje bi tkogod mogao postaviti: čemu jedan takav rječnik?

Primjerice, već i sama riječ *filozofija*, kao i pridjev *filozofski*, koji je iz priopćajnih razloga zadržan i u naslovu ovoga priloga, otvaraju čitav niz pitanja: hoćemo li riječ *filozofija* prevoditi ili nećemo, te ako se odlučimo za prijevod, hoće li to biti *mudroslovlje*, kako je svojedobno bilo i u nazivu Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, ili možda riječ koju nalazimo u Parčičevim rječnicima – naime *mudroljublje*?²¹ Ako se pak odlučimo za prilagod-

¹⁶ Vidi I. Filipović, *Neues Wörterbuch der kroatischen und deutschen Sprache*, sv. 1., str. 458. Za riječ *kolnica* Filipović navodi ove njemačke otpovjednice: *Radstube, Bahnhof, Wagenschoppen, Remise, Wagenremise*.

¹⁷ Vidi B. Šulek, *Deutsch-kroatisches Wörterbuch*, sv. 1., str. 163.

¹⁸ Vidi B. Šulek, *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja*, sv. 1., str. 69.

¹⁹ Navodim prema Benešićevu *Rječniku hrvatskoga književnoga jezika*, sv. 5., str. 973–974, gdje inače ima dosta potvrda za riječ *kolnica*.

²⁰ O mogućnosti izbora i o važnosti biranja vidi i u već spomenutoj knjizi A. Kneževića *Filozofija i slavenski jezici*, posebice uvodno poglavlje pod istim naslovom *Filozofija i slavenski jezici*, str. 15–35.

²¹ Vidi D. A. Parčić, *Vocabolario croato-italiano*, str. 439. Parčić zapravo ima *mudroljublje* (bez jotacije), a navodi ujedno i riječ *mudroljub* u značenju ‘filozof’. Dakako, uz *mudroljublje* i *mudroljub* Parčić navodi i *mudroslovlje* i *mudroslovac*. Zanimljivo je ipak da u svome talijansko-hrvatskome rječniku ima ovako: »Filosofia, f. *mudroslovlje*.« Vidi *Rječnik talijansko-slovenski (hrvatski)*, str. 293.

bu, tada se pojavljuje pitanje kako ćemo grčku riječ φιλοσοφία zapisati: prema izgovoru, onako kako se je recimo u Platonovo vrijeme izgovarala, tj. *philosophía*, ili pak prema latinskome, tj. kako su ju Rimljani čuli izgovarati, a tako se je i u nas znalo pisati – *philosophia*, ili prema mlađem grčkome izgovoru, nakon što su haknuti bezvučni zatvornici (aspirirani bezvučni okluzivi) *t^h*, *p^h* i *k^h* postali tjesnačnicima (spirantima) *θ*, *f*, *h*, tj. *filosofía* (i tako se je katkada u nas pisalo u 19. stoljeću, pa taj zapis ne bi trebalo smatrati srpskim), ili pak prema tradicionalnome latinskome izgovoru s ozvučenim *s* među samoglasnicima, što se u grčkome inače nikada ne događa, kao uostalom ni u klasičnome latinskome, tj. *filozofía*, pri čem se oba posljednja zapisa mogu k tomu pisati i s *j*, što je opet stvar pravopisa kojim pišemo, dakle *filosofija* i *filozofija*, ili ćemo možda zadržati izvorni zapis grčkim pismenima, tj. φιλοσοφία? To je ukupno devet mogućnosti, među kojima treba birati, a da pri tome pridjev nismo ni dotakli.

Pripomenuti je usput da, odlučimo li se za prijevod, odabir nije uvjetovan samo jezikoslovnim nego u znatnoj mjeri upravo filozofskim razlozima: očividno je naime da riječi *mudroslovlje* i *mudroljublje* upućuju na posve različite uvide u to što filozofija uopće jest, ili što bi ona trebala biti. Mogli bismo tako, svjesno pojednostavljujući, ustvrditi da bi s Hegelova i s hegelovskoga stajališta prijevod *mudroslovlje* (tj. ‘znanost o mudrosti’) bio opravdan, dok bi iz obzora Platonova filozofiranja prijevod *mudroljublje* (tj. ‘ljubav prema mudrosti’) bio, čini se, znatno primjereniji.

Pojam književnoga jezika

Dakle, taj bi *Rječnik hrvatskoga filozofskoga nazivlja* trebao osigurati primjerenu ponudu stručnoga nazivlja, kako bismo mogli slobodno birati, tj. kako bi naš odabir bio valjan. Odabir je pak valjan onda kada je obavljen na temelju primjerene ponude, a prema stanovitim načelima, koja je opet moguće jasno obrazložiti, i kojih se pri odabiru treba držati. No postavlja se odmah i sljedeće pitanje, naime koja su to »stanovita načela« prema kojima treba vršiti odabir. Jednostavan bi pak odgovor bio taj da se, kao i u slučaju drugih jezika, i u hrvatskome treba pridržavati onih načela na kojima se osniva taj određeni, u ovome slučaju hrvatski jezik.

No kao što to često biva, ono što je s lakoćom prihvatljivo na razini općenitih promišljanja, kada se pitanje razmotri na pojedinim primjerima, može izazvati i niz dodatnih pitanja i najasnoća. Uzmemo li, recimo, kao

primjer »određenoga jezika« upravo – hrvatski jezik, neće unaprijed biti jasno što ta sveza *hrvatski jezik* doista znači, tj. neće biti jasno o kojem sustavu zapravo govorimo. Jer, primjerice, premda i čovjek iz Međimurja i čovjek s Visa sebe nedvojbeno smatraju Hrvatima, i premda bi na postavljen upit o tome kojim jezikom govore, zacijelo odgovorili da govore hrvatskim, oni bi jedan drugoga, susretnu li se gdje gdje slučajno, i ostanu li u razgovoru pri svojim naravnim sustavima, poprilično teško razumjeli. Taj primjer pokazuje da sveza *hrvatski jezik* pokriva zapravo jedan cijeli skup sustava, obično ih nazivljemo naravnim sustavima ili »organskim idiomima«,²² kojima govore svi oni koji sebe smatraju Hrvatima, a na mogući upit kojim jezikom govore, odgovaraju da govore hrvatski. Taj se skup sustava u jezikoslovlju zove susustavljen ili dijasistemom, a njime se uglavnom bavi dijalektologija.

Upravo se na toj činjenici, naime na činjenici da se dva pripadnika jedne te iste zajednice, dva porabnika hrvatskoga jezika, pokušaju li zapodjeti razgovor svaki na svome »organskome idiomu«, uzajamno ne moraju razumjeti, osniva potreba da se u određenoj zajednici uspostavi sustav koji može poslužiti uzajamnomu sporazumijevanju pojedinih njezinih članova, premda svaki od njih, u nekim drugim okolnostima, može rabiti i neki drugi sustav dotičnoga susustavlja. Taj se pak sustav, koji tako reći može »premostiti« razlike među pojedinim naravnim sustavima, nazivlje biranim ili uzornim sustavom, a katkada se zove i književnim ili standardnim jezikom. Uspostava je takva sustava posebice važna u onim zajednicama u kojima su razlike među naravnim sustavima izrazitije, a takvo je upravo hrvatsko susustavlje: Hrvatska je primjer zemlje gdje na razmjerno malenu prostoru, suopstoje velik broj sustava s uzajamno vrlo velikim razlikama.

Biranim se taj sustav zove zato što se u njem svaki lik može, prema stanovitim mjerilima, na svakoj jezikoslovnoj razini – birati, a to ga pak čini podatljivim za doradu, za dotjeravanje. Premda se birani sustav obično »oslanja« na neki naravni sustav, valja uočiti da se on ne može poistovjetiti ni s jednim naravnim sustavom, dakle ni s jednim »organskim idiomom«, što ga, u nekoj mjeri, čini umjetnim. Tako na pitanje tko njime govori, odgovor glasi – zapravo nitko, ili – ovoga časa nitko. To nije jezik ulice; posrijedi je ono što Dante u svome spisu *De vulgari eloquentia* označuje kao

²² O pojmu »organskoga idioma« vidi npr. u knjizi D. Brozovića *Standardni jezik: Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*.

illustre, cardinale, aulicum, curiale,²³ naime otmjeni sustav,²⁴ podoban za pisanu riječ, za svečane prilike, za iznimne zgode. K tomu, to je sustav na koji se valja uzirati, koji mora biti uzorom, premda nikada u potpunosti dohvatljivim, svima članovima određene jezične zajednice. To nadalje znači da ga svaki član te zajednice mora učiti, i ujedno pokušati i naučiti. Da tako kažem, svi su govornici od njega »podjednako udaljeni«, nitko ga nije »unio u se s majčinim mlijekom«. Ta »udaljenost« može katkada biti i vrlo velika, što pak, sa svoje strane, zahtijeva veći napor u njegovu svladavanju. Napokon, taj je sustav ujedno i u javnoj porabi, a zovemo li ga književnim, valja ga strogo razlikovati od književnosnoga, tj. od jezika koji se nahodi u književnim djelima. Taj ne mora, a najčešće i nije uzoran. Štoviše, jezik svakoga književnoga djela zapravo je sklop od više različitih sustava, u rasponu od naravnih sustava preko žargona i različitih razgovornih sustava, pa sve do inojezičnih sustava (prisjetimo se samo koliko ima njemačkoga u Krležinim djelima). Među njima dakako jedan može biti i sam birani ili uzorni sustav.

Mogli bismo, prema tome, reći da sveza *hrvatski jezik* ima najmanje dva značenja (premda ih uistinu ima puno više):²⁵

1. cjelokupno hrvatsko susustavlje, dakle skup svih hrvatskih sustava
2. hrvatski birani sustav, tj. hrvatski književni jezik.

I sada bismo, budući da je predmet ovoga priloga podastrijeti nacrt za izradu *Rječnika hrvatskoga filozofskoga nazivlja*, a hrvatsko filozofsko nazivlje valja, kako je rečeno, birati prema »stanovitim načelima«, i to prema načelima na kojima se osniva hrvatski jezik, mogli ustvrditi da je upravo drugo značenje te sveze *hrvatski jezik* ono koje nas ovdje zanima, pa bismo na taj način ovu kratku sociolingvističku razglobu mogli privesti kraju. I tako bi doista i bilo da je posrijedi koji drugi jezik, a ne hrvatski. Naime, kada govorimo o hrvatskome biranome sustavu ili o hrvatskome književnome jeziku, jednostavno nije moguće zaobići pitanje o njegovu nastanku, tj. o njegovoj dajbudi novijoj povijesti. To utoliko više što su osnovna obilježja

²³ Ili u prijevodu V. Vinje: *sjajan, stožeran, dvorski i saborski* (vidi D. Alighieri, *Nauk o pučkom jeziku*, str. 98–99).

²⁴ Isp. u Dantea (str. 100–103): » I odista je uzvišen učenošću, jer iz tolikih grubih talijanskih riječi, iz toliko zamršenih sklopova, iz toliko manjkavih izgovora, iz toliko seljačkih naglasaka vidimo ga kako se uzdiže tako *otmjén* [lat. *egregium*, istakao B. M.], jasan, savršen, pun gradske uljudenosti [...]«

²⁵ O tome sam podrobnije pisao u već spomenutome članku *Pojam jezika u Kruna Krstića (članci 1940. – 1945.)*, str. 72–73.

sudobnoga hrvatskoga književnoga jezika nastala upravo u isto vrijeme kada se je u novijoj hrvatskoj filozofiji započelo temeljitije razmišljati o njezinu nazivlju.

Iz novije povijesti hrvatskoga književnoga jezika

Prema jednome se stajalištu povijest hrvatskoga jezika može podijeliti u šest razdoblja: na tri tzv. predstandardna i na tri razdoblja razvoja jezičnoga standarda.²⁶ Poznato je da se u tzv. petome razdoblju, koje traje od hrvatskoga narodnoga preporoda do konca 19. stoljeća, vodi borba oko toga koji je hrvatski sustav, zapravo koji tip novoštokavštine, najpogodniji da postane hrvatskim književnim jezikom, ili hrvatskim uzornim (dotično biranim) sustavom (a vodi se k tomu i borba oko pravopisnoga načela, tj. treba li odabrati tvorbeni ili izgovorni pravopis).²⁷ Poznato je, nadalje, da su u toj velikoj polemici sudjelovale četiri škole: Riječka filološka škola (kojoj je na čelu bio Fran Kurelac), Zagrebačka filološka škola (kojoj su, među ostalim, pripadali Vjekoslav Babukić, Antun Mažuranić, Bogoslav Šulek, Adolfo Veber), zadarski jezično-kulturni krug oko *Zore dalmatinske* (na čelu s Antom Kuzmanićem), te tzv. hrvatski vukovci (kojoj su, uz samoga Vuka Stefanovića Karadžića i Đuru Daničića na srpskoj strani, od Hrvata pripadali Petar Budmani, Tomo Maretić, Ivan Broz, a dijelom i Vatroslav Jagić). Poznato je, napokon, da su pobjedu, zahvaljujući donekle i dobroj jezikoslovnoj spremi, ali ponajviše ipak političkim okolnostima,²⁸ krajem 19. sto-

²⁶ Vidi o tome D. Brozović, *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti*, u zborniku *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*. Isp. međutim i članak K. Krstića *Povijesni put hrvatskoga književnog jezika*, objavljen u *Hrvatskoj reviji*, god. 15., br. 8., str. 412–420. Vidi također i M. Moguš, *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*.

²⁷ Tu sam borbu jednom prilikom, parafrazirajući Platona, nazvao Γραμματικὴ περὶ τῆς τῶν Χρωμάτων γλώσσης (vidi moj prilog *Dativ, lokativ i instrumental množine u pripovijetkama Stjepana Zlatovića: Prinos razumijevanju pojma književnoga jezika*, u *Zborniku o Stjepanu Zlatoviću*, str. 98–99).

²⁸ Isp. što o tome kaže Z. Vince u pogovoru pretisku Parčićeva hrvatsko-talijanskoga rječnika: »Kad se govori o ovom razdoblju u povijesti hrvatskoga jezika, neki zanemaruju ulogu unionista pri rješavanju jezičnih pitanja. Zaboravljaju naime napomenuti da su u oštroj i dugotrajnoj borbi vukovaca i Zagrebačke filološke škole pobjedu u polemikama odnijeli vukovci, ali ne uvijek snagom i dokazima svojih jezičnih pogleda nego i izravnom političkom moći, pogotovu kada je hrvatskim banom imenovan Khuen Héderváry (1883.) te kad su došli na vlast unionisti (mađaroni), u čijim su redovima bili aktivni A. Pavić, T. Maretić, a donekle i Franjo Iveković.« (Vidi Z. Vince, *Leksikograf Dragutin Parčić u svojem vremenu*, str. 1269.)

ljeća iznijeli hrvatski vukovci.²⁹ Ta se pobjeda obično povezuje s izlaskom sljedećih djela: *Hrvatskoga pravopisa* Ivana Broza (1892.), *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* Tome Maretića (1899.) te *Rječnika hrvatskoga jezika* Ivana Broza i Franje Ivekovića (1901.). Brozov je *Pravopis* uveden u škole, a valja imati na umu da su i Akademijin rječnik uređivali vukovci (Daničić, Budmani, Maretić).³⁰

Sustav koji je tom pobjedom postao uzornim za hrvatski književni jezik, u našoj se dijalektologiji i sociolingvistici katkada nazivlje novoštokavskom folklornom κοινή.³¹ Pri tome za izgradnju književnoga jezika vrijede ova dva osnovna načela:

1. potpuno oslanjanje na tzv. »narodni jezik«, tj. pravo na ulazak u književni jezik imaju samo one riječi koje su potvrđene u Karadžićevim i Daničićevim djelima, dočim prema novotvorinama opstoji osobito odbojan stav
2. ono što se obično zove novoštokavski purizam iliti čistunstvo, tj. sve što dolazi iz drugih narječja (kajkavskoga i čakavskoga), pače i iz drugih govora štokavskoga narječja, ne može ući u književni jezik.

Koje su pak posljedice takva stava, može se oslikati jednim primjerom. U svome *Srpskome rječniku* Vuk Stefanović Karadžić ima primjerice riječ *ćućerice*, koju tumači ovako:³²

ćućerice, f. pl. u ovoj zagoneci: *Ćućerice* ćućere pod boboti na zemlji, *ćućerice* dolaze, babulice odnose.

Vidljivo je da nema opisa značenja, ne kaže se što upravo ta riječ znači, nego se navodi primjer porabe, i to u zagonetci, iz kojega bi trebalo razabrati značenje dotične riječi. Vuk navodi k tomu i glagol *ćućeriti*, ali mu također

²⁹ Tu bi riječ *pobjeda* možda trebalo pisati u navodnicima (tj. »pobjeda«). O tome sam dosta razgovarao s pokojnim prof. Vinceom kada smo početkom devedesetih godina prošloga stoljeća pripremali pretisak spomenutoga Parčićeva rječnika. Teško se je mirio s izričajem *pobjeda hrvatskih vukovaca*, koliko god da ga je i sam rabio. Ako se u tadanjim okolnostima i može govoriti o pobjedi, ta se »pobjeda« s današnjega stajališta ni u kojem slučaju ne bi smjela smatrati »završenom stvari«, u smislu: tako se je dogodilo i tu se više ništa ne može učiniti.

³⁰ Vidi o toj borbi Lj. Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*; također Z. Vince, *Putovanje hrvatskoga književnog jezika*; isto tako i S. Ham, *Jezik zagrebačke filološke škole*.

³¹ Vidi npr. u spomenutoj knjizi D. Brozovića *Standardni jezik*.

³² Vidi V. S. Karadžić, *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskim riječima*, str. 788.

ne daje značenje, nego ga upućuje na riječ *ćućerice*.³³ Ta se riječ javlja i u Akademijinu rječniku, i to u dijelu koji je obrađivao Matija Valjavec od 1882. do 1883., ali Valjavec donosi jedninu riječi, tj. *ćućerica*, te ispravlja zagonetku prema knjizi *Srpske narodne zagonetke*, što ju je godine 1877. objavio Stojan Novaković. Ona sada glasi: »*Ćućerice* ćućere pod bobote na zemlji, *ćućerići* dolaze, baburice odnose.« A dodan je i »odgonetljaj«: »kvočka na jajima«.³⁴ No u Broz–Ivekovićevu rječniku, koji je zapravo prošireni Karadžićev rječnik, i to njegovo drugo izdanje od godine 1852., taj Vukov *hapaks* ponovno nalazimo s potpuno istim tumačenjem i, dakako, sa zagonetkom u Karadžićevu zapisu.³⁵ Ni raspored običnoga sloga i kosopisa nije izmijenjen, osim što je naveden izvor i također dodan »odgonetljaj«, tj. ovako: »Rj. *odgonetljaj*: Kad uzimlju napore žene.« Zanimljivo je, usput rečeno, da te riječi ne bilježi ni Skokov rječnik, što bi moglo pomalo i čuditi. Ipak, prava je zanimljivost zapravo ovo: u već spominjanome hrvatsko-talijanskome rječniku Dragutina Parčića, inače pristaše Zagrebačke filološke škole, kojega je treće izdanje objavljeno 1901., dakle iste godine kada i Broz–Ivekovićev rječnik, riječi *ćućerice* dakako nema, ali se u njezinoj neposrednoj okolini, recimo između riječi *ćućenje* i riječi *ćuk*, nahodi dvadeset i sedam riječi prema jedanaest riječi u istome odsječku u Broza i Ivekovića (među kojima i spomenuta riječ *ćućerice*). Ali ni taj porazni omjer (gotovo 1 : 3) ne bi bio tako strašan, pogotovu ne za ono o čem je ovdje riječ, kada među tima riječima u Parčićevu rječniku ne bi bilo i ovih šest riječi, koje međutim ne nalazimo u Broza i Ivekovića:³⁶

- *ćudoredan* ‘di costumi’, ‘morale’
- *ćudoredba* ‘la morale’
- *ćudoredje* ‘morale’, ‘moralità’
- *ćudorednik* ‘moralista’
- *ćudorednost* ‘moralità’, ‘costumatezza’
- *ćudoslovje* ‘etica’, ‘etologia’

Moglo bi se pomalo zločesto primijetiti – *ćućerice* mogu, *ćudoređe* ne može. Naime, posve je jasno da se na taj način, tj. oslanjajući se isključivo na riječi koje je Vuk popisao, te na djela koja su objavili on i Daničić, ne

³³ *Isto*.

³⁴ Vidi Akademijin *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. 2., str. 145.

³⁵ Vidi I. Broz – F. Iveković, *Rječnik hrvatskoga jezika*, sv. 1., str. 185.

³⁶ Vidi Parčićev hrvatsko-talijanski rječnik, str. 87.

može izgrađivati nazivlje ni u jednoj struci, pa ni u filozofiji. Sukladno tomu i načela kojih se valja pridržavati pri njegovoj izgradnji, kao uostalom i pri uspostavi književnoga jezika, treba drugačije zasnovati, drugačije odrediti. Prije svega, posve jednostavno rečeno, moramo se otvoriti čitavomu bogatstvu hrvatske jezikoslovne i uopće književne povijesti. Napustimo li stanovite predrasude, da ne kažem, pozivljući se na jednoga filozofa, »idole trga i kazališta«, i okrenemo li se toj cjelokupnosti, pred nama se prostire upravo nevjerojatno bogatstvo. To bogatstvo i tu raznolikost trebao bi, među ostalim, podastrijeti svojim porabnicima i *Rječnik hrvatskoga filozofskoga nazivlja*.

Izvori

Da bismo spomenutu zamisao primjereno ozbiljili, valjalo bi da popis izvora za spomenuti rječnik bude što iscrpniji. Općenito se može reći da bi u određenome smislu uzorom takvu *Rječniku* do neke mjere mogao biti *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva* Rikarda Simeona.³⁷ Valja također pripomenuti da bi to trebao biti dugoročniji pothvat, te da bi morao okupiti veći broj suradnika. Dakako, ponajprije bi se trebalo dogovoriti o pojedinim izvorima, a tek potom prijeći na obradu. Ovdje navodim jedan prijedlog takvih izvora, koji bi se po potrebi mogao proširiti.³⁸ Trebalo bi svakako obuhvatiti:

- izvorna hrvatska filozofska djela
- prijevode filozofskih djela na hrvatski
- hrvatska književna djela sa stanovitim filozofskim obilježjem
- hrvatsko rječničarstvo
- hrvatske slovnice
- određen broj rukopisnih djela.

Valjalo bi dakle sastaviti popis izvornih filozofskih djela pisanih hrvatskim jezikom kao i popis prijevoda (to zapravo znači svih filozofskih djela na hrvatskome od polovice devetnaestoga stoljeća do danas), te ih sustavno obraditi. Ovdje posebice treba upoziriti na rukopisna djela pojedinih filo-

³⁷ Objavljen je u dva sveska godine 1969.

³⁸ A naravno i ograničiti na manji broj, ukoliko bi se zaključilo da je bitno upravo to da *Rječnik* bude što prije objelodanjen.

zofa, kao što je, primjerice, bogata ostavština Franje pl. Markovića, koja se čuva u Arhivu Hrvatske akademije, a nije do danas ni objavljena ni dovoljno istražena.³⁹

Jer, ako bi tkogod htio proučavati posljedice koje je rečena pobjeda hrvatskih vukovaca ostavila u hrvatskoj filozofiji, a ujedno i razumjeti što se je zapravo dogodilo krajem 19. stoljeća u Hrvatskoj u pogledu književnoga jezika, dovoljno bi bilo takvu proučavatelju usporediti Markovićeve *Razvoj i sustav obćenite estetike*, objavljen 1903., i Bazalinu *Povjest filozofije*, koje je prvi svezak izašao 1906. Premda su između ta dva objavljenka prošle samo tri godine, razlike su u jeziku tolike te nije pretjerano reći kako se čini kao da su prošla tri stoljeća. Evo samo nekoliko na prvi pogled uočljivih obilježja Markovićeve jezika:

- piše tvorbenim pravopisom
- nastoji zamijeniti međunarodne riječi hrvatskima kada je god to moguće
- dosljedno rabi puni lik u genitivu jednine zamjenično-pridjevne sklonidbe (ne glede na to koliko se takvih genitiva niže jedan za drugim)
- razlikuje dativ i lokativ jednine zamjenično-pridjevne sklonidbe (dativ je redovito puni lik na *-u*, a lokativ, prema propisu Zagrebačke škole, nikada nema naveska)
- strogo razlikuje tri padeža u množini (dativ, lokativ i instrumental) u zamjenično-pridjevnoj sklonidbi (ne rabi ujednačene likove na *-ima/-ama*, koji su preneseni u množinu iz dativa, dotično instrumentala dvojine)

³⁹ U tome smislu ima pravo Marija Brida kada u svome članku *Naša filozofijska terminologija na prijelazu stoljeća i Bazalin udio* u časopisu *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* (br. 27. – 28., str. 160) kaže sljedeće: »[...] u glavnome Markovićeve djelu *Razvoj i sustav obćene [tako!] estetike* (1903) ima iz tog područja nazivlja u povijesnom smislu zanimljivih rješenja.« Istina, to je malo preblando rečeno, jer Marković je vjerojatno, sa stajališta nazivlja, najzanimljiviji hrvatski filozof u novijoj povijesti hrvatske filozofije. Inače, iz Markovićeve su ostavštine objavljena dosad četiri ulomka, dva iz njegove *Logike*, te dva iz *Pedagogike*. Ulomke je iz *Logike* priredio Srećko Kovač u časopisu *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, i to: *Logika* (br. 35. – 36., str. 247–258) i *Vrsti sudova po njihovih oblicih* (br. 37. – 38., str. 251–265), dočim je ulomke iz *Pedagogike* priredio Ivan Čehok u 10. svesku *Hrestomatije filozofije* (kojoj je naslov *Novija hrvatska filozofija*), i to: *Uvod u pedagogiku* (str. 115–121) i *Sustav općenite pedagogike* (str. 122–128).

- dosljedno razlikuje neodređenu i određenu pridjevnu sklonidbu
- sklanja oba tzv. glagolna priloga
- pri tvorbi (radnih) imenica od glagola izrazitu prednost daje dometku *-ba* (pa se dakle taj dometak pokazuje iznimno plodnim)
- dobro razlikuje posvojni dometak *-ski*, u značenju ‘koji nekima pripada’, od odnosnoga dometka *-ni*, u značenju ‘koji se nečega tiče’ (ima npr. *substancijni, kategorijni*)
- posvojni pridjev redovito smješta iza imenice, a opisni ispred imenice (uzorno bi dakle bilo: *služiti se lijepim jezikom hrvatskim*)
- često rabi tzv. glagolne priloge umjesto odnosnih rečenica u atributivnoj službi (to je pak moguće jer se glagolni prilozi sklanjaju).

Tkogaod bi se mogao zaletjeti pa na brzinu zaključiti da razlog navedenim razlikama počiva na jednostavnoj činjenici, naime na jezičnoj mijeni. Otrprike: što se tu može, jezik se mijenja. Uistinu međutim nije tako; nije posrijedi jezični »razvoj«, nego je riječ o zamjeni (biranoga) sustava. A jezik tih dvaju hrvatskih filozofa, učitelja i učenika, upravo pokazuje (i ujedno dokazuje) tu zamjenu. Marković se je naime još uvijek držao zasada Zagrebačke škole, a Bazala je bio čovjek koji je već prihvatio promjene što ih je donio prijelaz stoljeća.⁴⁰

Nadalje, potrebno je obraditi hrvatsko rječničarstvo (iliti leksikografiju) u cjelini (tako reći od Vrančića do Šonje). To ponajprije znači sljedećih osam dovukovskih objavljenih rječnika (navodim sročitelja i godinu): Vrančić (1595.), Mikalja (1649./1651.), Habelić (1670.), Della Bella (1728.), Belostenec (1740.), Sušnik–Jambrešić (1742.), Voltiggi (1803.) i Stulli (1801./1806./1810.). Tomu valja pridodati i nedavno objavljeni rukopisni rječnik Bartola Kašića s kraja 16. stoljeća (1990.). Naravno, od velike pomoći pri obradi starije književnosti i navedenih rječnika bio bi veliki Akademijin rječnik (koji dakako i sam mora biti uvršten u izvore). Ipak, valja upozoriti da opstojе i rukopisni rječnici, koji međutim nisu bili uvršteni u izvore za Akademijin rječnik (svakako ne do slova *P*), a ovdje ih navodim pet: Tanzlinger-Zanottijev talijansko-hrvatsko-latinski rječnik (1679./1704./1732.

⁴⁰ O toj sam zamjeni biranoga sustava, dotično književnoga jezika pisao na primjeru razlikovanja, ili pak nerazlikovanja triju navedenih padeža u množini u pripovijetkama Stjepana Zlatovića (vidi moj već spomenuti prilog u *Zborniku o Stjepanu Zlatoviću*, posebice poglavlje pod naslovom *Pisati u razdoblju promjene književnoga jezika*, str. 115–118).

– to su tri inačice), Vitezovićev *Lexicon Latino-Illyricum*,⁴¹ Patačićev *Dictionar*, Jurinov *Calepinus trium linguarum* (latinsko-hrvatsko-talijanski i talijansko-latinsko-hrvatski rječnik) te Katančićev *Pravoslovník*. Napokon, ima i objavljenih rječnika koji nisu bili izvorima za Akademijin rječnik – posrijedi su uglavnom nevukovski rječnici – pa i njih valja uvrstiti u izvore, a svakako već navedene Šulekove, Filipovićeve i Parčičeve rječnike.⁴²

Rječnicima valja pridodati i hrvatske slovnice (od Kašića nadalje),⁴³ osobito kada je riječ o nazivlju iz logike i iz filozofije jezika. K tomu, u izvore bi trebalo uvrstiti i hrvatske prijevode Svetoga pisma (podsjećam ovdje posebice na prijevod *Novoga testamenta* Antuna Dalmatina i Stipana Konzula Istriana od godine 1562./1563., i to u glagoljičnoj i u ćiriljičnoj inačici, te na Kašićev prijevod *Biblije*, koji je nastao dvadesetih i tridesetih godina 17. stoljeća), a valjalo bi među izvore također uvrstiti i stanovit broj hrvatskih književnih djela.

Ustroj i obrada

U takvu bi *Rječniku hrvatskoga filozofskoga nazivlja* valjalo također strogo usustaviti i način obrade, o čem bi prethodno trebalo postići dogovor. Navodim ovdje one osnovne činjenice koje bi svakako morale biti navedene uza svaku riječ koja se obrađuje. To su:

- prva potvrda dotične riječi
- tvorba
- etimologija (s mogućim potvrdama u drugim jezicima)
- prva potvrda dotične riječi u filozofskome značenju
- popis svih filozofskih značenja dotične riječi (s potvrdama)

⁴¹ Godine 2000. objavljen je prvi svezak toga rječnika, tj. *Prijeslik rukopisa*. Preostala dva sveska, *Prijepis i obrada* te *Preokretni hrvatsko-latinski rječnik*, trebala bi biti objelodanjena do kraja 2009.

⁴² Stoga samo donekle ima pravo Marija Brida kada u već navedenu članku kaže da je sve »većoj potpunosti i jezičnoj pročišćenosti filozofijske terminologije znatno [...] pridonijelo od JAZU pokrenuto izdavanje 'Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika' [...]« (str. 161), jer je, kao što se vidi, taj rječnik bio nevjerojatno »selektivan« u pogledu svojih izvora. Štoviše, može se reći da zapravo glavna vrela za hrvatsko filozofsko (i znanstveno) nazivlje, a to su Šulekovi i Parčičevi rječnici, izvorno uopće nisu bili »uzeti u obzir« pri izradi toga rječnika.

⁴³ Da ih ovdje sve ne nabrajam, vidi S. Ham, *Povijest hrvatskih gramatika*.

- navesti tko je i gdje uspostavio ono filozofsko značenje koje je najčešće u hrvatskoj filozofiji
- navesti poželjno filozofsko značenje u uzornome sustavu, dakle neku vrstu preporuke.

Prvu potvrdu određene riječi valja razlikovati od njezine potvrde u nekome filozofskome značenju. Primjerice, važno je znati da se riječ *bitak* javlja već u 16. stoljeću (u Vetranovića), ali je isto tako važno znati da se ne javlja u značenju koje ta riječ ima danas u filozofiji, nego znači otprilike ‘stanje’. Doduše, i to može biti neko filozofsko značenje, ali ima zacijelo primjera u kojima prva potvrda neke riječi uopće nema filozofsko značenje. S druge strane, riječ se *bitak* u današnjem (filozofskome) značenju javlja »istom« u 18. stoljeću (u Kavanjina). Međutim – a to je isto tako važno – ona se javlja u nefilozofskome tekstu, tako reći u nefilozofskoj okolini.

To nadalje pokazuje da određena riječ u svojoj »povijesti« može imati više značenja, te da sva ne moraju biti filozofska. Ali to opet upućuje na to da može biti i više filozofskih značenja. To je važno kada se govori o tome što neka riječ znači u hrvatskome, a što u srpskome. Primjerice, za riječ *biće* Daničić u Akademijinu rječniku navodi devet značenja,⁴⁴ od čega je sedam značenja »zanimljivo« za filozofiju, a među njima su i ova: ‘bitak’, ‘bit’ ili ‘sućina’, te ono što nam ta riječ danas (najčešće) znači, tj. ‘biće’ (upravo ‘suće’). Ne može se dakle tvrditi da *biće* (u hrvatskome) ne znači ili da ne može značiti ‘bitak’. Ono to može značiti (opstoje potvrde, i to iz hrvatskih pisaca). Međutim, opstoji naravno i hrvatska filozofska tradicija. A tu se otvara ono pitanje oko utvrđivanja ili učvršćivanja značenja, tj. tko je bio taj u povijesti hrvatske filozofije (ukoliko netko jest bio, dakako) tko je uspostavio to da *biće* znači ‘biće’ (tj. ‘suće’).

Budući da svaka riječ koja bi ušla u *Rječnik hrvatskoga filozofskoga nazivlja*, može biti potvrđena u filozofskome i u nefilozofskome značenju, te u filozofskome i u nefilozofskome tekstu, to nas dovodi do svojevrsne njihove četverostruke razdiobe. Navedena se razdioba kreće u rasponu od nefilozofskoga značenja u nefilozofskome tekstu do filozofskoga značenja u filozofskome tekstu. Ti se odnosi mogu prikazati ovom križnicom:

⁴⁴ Vidi Akademijin rječnik, sv. 1., str. 283–288.

	NEFILOZOFSKO ZNAČENJE	FILOZOFSKO ZNAČENJE
NEFILOZOFSKI TEKST	--	--+
FILOZOFSKI TEKST	+–	++

Pitanje teksta u kojem se neka riječ javlja, ne mora nas previše zaokupljati, a ako je ona potvrđena u nefilozofskome značenju, ako je dakle obilježena dvama minusima ili pak ima plus i minus, to znači da je ona potvrđena, zapravo da je njezin lik, dotično izrazna strana znaka, ili kako bi to Ferdinand de Saussure rekao *signifiant*, potvrđen, a da je značenje za filozofske potrebe otvoreno, da je tako reći lik (u pogledu filozofskoga značenja) prazan, te da »očekuje« određaj takva značenja.

Upravo je to razlogom zašto bi bilo vrijedno (koliko god da to može biti i prijeporno) navesti ujedno i poželjno značenje dotične riječi u biranoj porabi. Tako se, primjerice, postavlja pitanje je li poželjno da *biće* znači 'suće' (usprkos tomu što jest tako u većem dijelu novije hrvatske filozofije). Treba istodobno biti svjestan toga da takva preporuka može biti shvaćena i kao nametanje, dakle kao ograničavanje biranja, a to je ono što bi se ovim rječnikom upravo željelo izbjeći. S druge opet strane postavlja se i pitanje što uopće znači preporučiti neko značenje? Nije li takva preporuka upravo »filozofski posao«, tj. ne čini li ona sastavni dio jedne određene filozofije? Može li se za neku riječ reći da bi bilo »dobro« da znači upravo to i to? Je li netko u 19. stoljeću, primjerice, mogao »preporučiti« značenje riječi *jezik* kao '(jezična) igra'?

Što se tiče objašnjavanja tvorbe, ono mora imati i stanovitu »poučnu« ulogu: njime se naime objašnjava ne samo kako se tvori dotična riječ nego i kako se tvore druge riječi koje bi tkogod želio kovati po istome uzorku. Naime, općenito se može reći da je temeljni zahtjev koji se postavlja na sve (možebitne) novotvorenice – sustavnost tvorbe.⁴⁵ To je ujedno i najviši zahtjev za svakoga naravnoga besjednika kojega mu drago jezika, tj. poštovanje sustava (to bi se moglo nazvati *jezičnom čistoćom*, »koja se temelji na pretkažljivosti, a promiče naučljivost jezika«, i ujedno razlikovati od *jezičnoga*

⁴⁵ Vidi o tome u *Dodatku*.

čistunstva, tj. od jednostranoga ustrajavanja na nekome dijelu sustava, primjerice na porabi tvorenica samo jednoga tvorbenoga uzorka).⁴⁶ To nadalje znači da riječ koja se u izvorima nađe potvrđena u nekome neknjiževnome liku, mora biti »preoblikovana« u lik koji se rabi u književnome jeziku, ukoliko se ona želi preporučiti za biranu porabu. Recimo, ako Belostenec (tj. u njegovu vlastitu zapisu Bellostténecz) prevodi latinsku riječ *substantia*, među ostalim, i hrvatskom riječju *bitje*, te ako se ta riječ želi preporučiti,⁴⁷ onda ju valja »preoblikovati«, bolje reći – »prepisati« u *biće*.

Napokon, etimologiju je dobro znati da bi se vidjela moguća podudarnost u drugim indoeuropskim jezicima. To naime može biti važno dokazno sredstvo kada se jednoj riječi želi dati prednost pred drugom ukoliko obje imaju isto (potvrđeno) značenje. Tako primjerice činjenica da je srednji rod participia prezenta *suće*, u značenju 'koje jest', podudarno sa sanskrtskim *sat*, s grčkim τὸ ὄν, s latinskim *ens* i s njemačkim *das Seiende*, da je zapravo posrijedi, strogo uzevši pod vidikom indeuropeistike, jedna te ista riječ, jest prilično jak argument (pored ostalih) koji govori da bi prednost trebalo dati tomu (poimeničenom) participu pred riječju *biće* (a u značenju 'ono koje jest').

Valja također pripomenuti, premda je to, budući da je posrijedi rječnik, dakle leksikografsko djelo, donekle i samo po sebi razumljivo, da bi pojedini rječnične jedinice trebalo uzajamno povezati sustavom uputnica.

Evo sada jedan primjer takve »potpune« obrade određene riječi, u ovome slučaju riječi *bitak*, da se vidi kako bi to moglo izgledati. Pojedini se ulomci iz književnih djela, tj. iz izvora navode prema Akademijinu rječniku (osim ulomka iz Vetranovića). U uglatim zagradama donosim svoja dodatna tumačenja (takvih bi tumačenja i razjašnjenja moglo biti i u samome *Rječniku*).

⁴⁶ Vidi o tome pitanje B. László, *Što bi bilo da nije bilo*, u listu *Start* od 23. lipnja 1990., str. 55.

⁴⁷ To je primjerice godine 1978. u svome prijevodu Parmenidova filozofskoga spjeva *O prirodi* predložio Mislav Ježić, doduše s ogradom da »o tom još treba razmisliti« (vidi M. Ježić, *Parmenid: O prirodi*, u časopisu *Latina et Graeca*, br. 12., str. 44, također i u Ježićevoj knjizi *Mišljenje i riječ o bitku u svijetu*, str. 14). Inače je riječ *biće* u tome značenju uobičajeno rabio F. Marković. Isp. o tome i D. Barbarić, *Teškoće oko prevođenja Aristotelova izraza OYΣIA*, u časopisu *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, br. 23. – 24., str. 155–161.

bitak

1. Prvi se put javlja u 16. stoljeću u pjesmi Mavra Vetranovića *Pjesanca suda napokonjega*. [Pridjev *napokonji* znači ‘koji je napokon’, ‘najposljednji’.] Evo kako glase ti stihovi:⁴⁸

Slano će pak more otkriti planine,
briegove i gore, polja i ravnine;
ter se će vratiti u prjednji bitak svoj,
i život skratiti živini živućoj.

[Daničić ovako opisuje značenje: »stanje u kom se tko ili što nahodi po nje-kim osobinama«, *status, conditio, habitus, qualitas, ratio*, tj. ‘stanje’.]

2. Odglagolna tvorba dometkom *-(a)k* na infinitiv bez dočetnoga *i*. [Velik broj glagola I. vrste tvori imenice dometkom *-(a)k* po navedenom uzorku, npr. *razvitak*, prema *razviti*.]

3. Posrijedi je indoeuropski korijen **b^heǵh_x-*,⁴⁹ što znači ‘rasti’, ‘roditi se’; sanskrtski *bhávati* ‘jest’, *bhúti-* ‘bitak’, ‘blagostanje’; praslovjenski **byti*; staroslovjenski *byti*; ruski *бытъ*; češki *být*; litavski *būti* sve ‘biti’; grčki *φύω* ‘rađam’, *φύομαι* ‘postajem’; latinski *fuī* ‘bio sam’ (o ostalim podudarnostima vidi **biti**).

4. Današnje je značenje prvi put potvrđeno u 18. stoljeću u djelu Jerolima Kavanjina *Poviest vandělska bogatoga a nesrećna Epuluna i ubogoga a čestita Lazara* (poznatije pod naslovom *Bogatstvo i ubožtvo*). Ti stihovi, u kojima je inače riječ o Bogu, glase:

Ne išt’ mu djede ni starije,
er svoj bitak zna po sebi.

[Daničić ovako opisuje značenje: »stanje u kom se tko ili što nahodi tijekom što jest«, *esse, vita, ortus*, tj. ‘bitak’.]

⁴⁸ Vidi *Pjesme Mavra Vetranovića Čavčića*, sv. 1., str. 287, u Akademijinu nizu *Stari pisci hrvatski*, knj. 3.

⁴⁹ Likove iz indoeuropskoga prajezika donosim prema laringalnoj teoriji. Obično se razlikuju tri laringala (iliti grkljanika): h_1 , h_2 i h_3 . Ako se ne mogu razlikovati, bilježim h_x . O tome koji glasovi doista odgovaraju tima trima laringalima, mišljenja se dosta razilaze. Moguće je da je h_1 bio grleni zatvor (tj. ʔ , kao u hebrejskome ʔ), da je h_2 bio faringal, dotično zvučni ždrijelni tjesnačnik (tj. ç , kao u hebrejskome צ), a h_3 labijalizirani faringal (tj. ç^w). Vidi o tome npr. M. Mihaljević, *Slavenska poredbena gramatika*, str. 112, gdje se može naći i kratak prikaz laringalne teorije (str. 109–114).

5. Značenja koja su važna za filozofiju: ‘stanje’, ‘bitak’, ‘osoba’, ‘sućina’, ‘opstoj’. Stulli u svome talijansko-hrvatsko-latinskome rječniku za riječi *essenza* i *essenzia* ima, među ostalim, i otpovjednicu *bitak* (značenje je dakle ‘sućina’),⁵⁰ dočim Parčić u hrvatsko-talijanskome rječniku za *bitak* navodi *esistenza*,⁵¹ kao što i Filipović u hrvatsko-njemačkome rječniku, uz ostalo, za *bitak* ima *Dasein*, *Existenz* (tu dakle riječ *bitak* znači ‘opstoj’).⁵² Treće je značenje, tj. ‘osoba’, potvrđeno u 16. stoljeću u Dinka Ranjine, i to u njegovoj zbirci *Piesni raslike*. Stihovi glase:

Blaženi svi gnjivi, ke podni bitak moj
trpeći jad živi u mucu nerednoj.

[Daničić ovako opisuje značenje: »također što jest, ali se o njemu ne misli samo da jest nego se razumiju i osobine njegove«, *persona alicuius*, tj. ‘osoba’. Pridjev *neredan* znači ‘koji je u neredu’.]

6. Današnje filozofsko značenje uspostavljeno je u posljednjoj četvrtini 19. stoljeća. Nalazimo ga u Markovića, ali i u novoskolastika (Bauer).

7. Treba preporučiti ono značenje koje se nalazi u Kavanjina.

Pojam bodovanja

Upozorio sam već na određene teškoće koje se javljaju s »predlaganjem poželjnoga značenja«. Želimo li naime izbjeći stanovit »subjektivizam« pri takvu predlaganju, valjalo bi se osloniti na neka (unaprijed postavljena) mjerila i njih se strogo pridržavati. To posebice vrijedi u slučajevima kada se više riječi rabi u jednome te istome značenju, tj. kada za određeno značenje ima više »kandidata«, a to je u hrvatskoj filozofiji dosta često. U takvim bismo slučajevima mogli pristupiti — bodovanju. Što bi međutim trebalo značiti — bodovati? Takav je jedan prijedlog, općenito za književni jezik, 23. svibnja 2000. iznio Bulcsú László u svome predavanju u Zagrebačkome lingvističkome krugu.⁵³ László je naime predložio da se određena riječ, ili

⁵⁰ Vidi J. Stulli, *Vocabolario italiano-illirico-latino*, sv. 1., str. 576.

⁵¹ Vidi D. A. Parčić, *Vocabolario croato-italiano*, str. 26.

⁵² Vidi I. Filipović, *Neues Wörterbuch der kroatischen und deutschen Sprache*, sv. 1., str. 35.

⁵³ Prof. László ima običaj na svojim predavanjima u Lingvističkome krugu slušačima podijeliti neku vrstu sažetka, koju nazivlje uručkom. Posrijedi je obično list papira gusto ispisan s obje strane sitnim pismenima. Takav uručak najčešće ima i naslov. Prema tome,

određeni lik,⁵⁴ prihvati u književni jezik na temelju provedenoga bodovanja prema nekim unaprijed određenim mjerilima, i to tako da prednost u biranome sustavu treba dati onoj riječi koja zadovoljava što veći broj stanovitih (unaprijed navedenih) obilježja. Takvih je obilježja László tada nabrojio tridesetak, a ja ih ovdje izdvajam petnaest: *starina*, *iskonost*, *podpunost*, *prozirnost*, *razlikovnost*, *raznolikost*, *blagozvučnost*, *samosvojnost*, *zapadnost*, *učljivost*, *produžnost*, *čitkost*, *potvrđenost*, *bilježnost*, *negubitak*.⁵⁵ Razlog tako veliku broju (izvorno) navedenih obilježja leži upravo u želji da se izbjegne jednostranost, tj. da se izbjegne »forsiranje« samo jednoga tipa riječi, recimo samo zastarjelica, ili samo novotvorina, itd.

Takvo bismo eto bodovanje mogli primijeniti i prilikom »predlaganja poželjnoga značenja« u *Rječniku hrvatskoga filozofskoga nazivlja*. Uzmimo jedan primjer. Pita se: kojom hrvatskom riječi treba prevesti grčki particip prezenta glagola *biti* – ὄν, οὖσα, ὄν, te na osnovi toga i poimeničeni srednji rod toga participa τὸ ὄν? Kao što je poznato, u hrvatskoj filozofiji ima popriličan broj pokušaja da se taj particip prevede, a posebice njegov poimeničeni srednji rod. Mogli bismo u obzir za bodovanje uzeti ovih devet (abecednim redom): *biće*, *bijuće*, *bitkujuće*, *bivajuće*, *bivstvjuće*, *jesteće*, *jestvujuće*, *jesuće* i *suće*. Pri tome ne uzimljem u obzir tuđice *entitet* i *objekt*, budući da ovdje govorimo o rječniku *hrvatskoga* filozofskoga nazivlja, kao ni riječ *postojeće*, koja se doduše katkada rabi i u značenju spomenutoga grčkoga participa, ali ipak najčešće znači 'opstojeće', tj. 'ono koje egzistira'. Ima vjerojatno još mogućnosti, kao što je primjerice *bistvujuće* od glagola *bistvovati* (zapravo, *bitstvjuće* od *bitstvovati*), prema *bistvo* (dotično *bitstvo*), no takve je primjere, kojih je poraba inače posve rijetka, moguće bodovati prema uzorku koji je ovdje iznesen.

Od navedenih pak petnaest obilježja možemo za ovu prigodu uzeti njih deset, i to ovako (također abecednim redom): *iskonost*, *negubitak*, *porabnost*, *potpunost*, *potvrda*, *produžnost*, *prozirnost*, *raznolikost*, *starina* i *tvorba*. Za

ovdje ću navoditi prema uručku pod naslovom *Kakov_bimo_si_mogli_birati_jezik?* (23. svibnja 2000.), gdje su neki odgovori na postavljeno pitanje sadržani već i u samome naslovu (npr. birati bi trebalo lik *kakov*, a ne *kakav*).

⁵⁴ Dakako, nije samo riječ o riječima, posrijedi su i druge jezične razine. To znači da bi se, uza stanovite prilagodbe, takvo bodovanje moglo provoditi na svima jezičnim razinama, a njih László razlikuje dvanaest (šest na izraznoj raščlani i šest na značljivoj raščlani): *glasovna obilježja*, *zvukovi*, *glasovi*, *znamnice* (*likoglas*), *slogovi*, *postave*, *znamovi*, *riječi*, *sveze*, *rečenice*, *besjede* i *orječja*. Vidi B. László, *Pabirci redničnoga i obavještničkoga pojmovlja oko razumnih sustava*, str. 47 (poglavlje *Naravni jezik*).

⁵⁵ Vidi B. László, *Kakov_bimo_si_mogli_birati_jezik?*, str. 1.

svaku od prevedenica valja utvrditi pripada li joj ili ne pripada stanovito obilježje, i to vodeći strogo računa da se to mora ustanoviti svagda u odnosu na sam grčki particip ὄν, ὄνσα, ὄν. Tako primjerice nekoj od predloženih riječi pripada obilježje iskonosti, što znači etimologičnosti, samo ako je tvorena od istoga indoeuropskoga korijena (dakle **h₁es-*), a ne možda od drugoga korijena (tj. od već spomenutoga **b^heu_xh₂-*), premda ta dva korijena »zajedno« danas u hrvatskome čine »cjelinu« glagola *biti*. To znači da recimo *biće* nema obilježje iskonosti, ali da *suće* ima; no i *jestvujuće* (od *jeststvujuće*) i *jesteće* imaju to obilježje, koliko god da u slučaju ovoga posljednjega nije posve jasno od kojega je upravo glagola tvoren taj particip (ili »particip«). Tu crtu pokazuje jedno drugo obilježje, ono koje ovdje zovem tvorbom: pokazuje naime je li ta riječ doista particip prezenta od glagola *biti*, što u slučaju riječi *jesteće* ne stoji (kao ni u slučaju riječi *biće* i *jestvujuće*, ali jest u slučaju riječi *suće*). Od tvorbe treba pak razlikovati prozirnost, jer ova govori samo o prozirnosti tvorbe neovisno o tome kakve, tj. je li riječ upravo o tvorbi participa – utoliko su *biće* i *jestvujuće* prozirni, a *jesteće* nije. Uzimljem ovdje da *jesteće* ima neprozirnu tvorbu, jer ako se je htjelo da to bude particip od glagola *biti*, tada nije tvoren dobro, no istodobno jest dobro tvoren particip, ali od glagola *jestiti*, *jestim*, koji Stulli navodi kao jednu od otpovjednica latinskoga glagola *affirmare*,⁵⁶ što bi dakle značilo ‘govoriti jest’, ‘potvrđivati’, ‘tvrđiti’, pa bi *jesteće* zapravo značilo ‘tvrdeće’.⁵⁷ Negubitkom se ovdje smatra negubitak značenja u odnosu na grčki particip. To bi obilježje, kako se ovdje shvaća, moglo možda izazvati nesporazume, jer primjerice, naizgled protusmisleno, *jesteće* ne održava značenje grčkoga participa, a to stoga što zapravo nije particip glagola *biti*, premda istodobno ima obilježje iskonosti (jer je očevidno u nekoj svezi s korijenom **h₁es-*, budući da je i glagol *jestiti* povezan s tim korijenom). Obilježje potpunosti govori nam o temeljnome prevoditeljskome načelu, koje se može ovako sročiti: »isto istim, različito različitim«. U ovome bi slučaju to značilo utvrditi je li particip preveden participom. Treba također razlikovati potvrdu, starinu i produžnost. Potvrda govori o tome da je određena riječ potvrđena bilo kada i bilo gdje, dakako u hrvatskim izvorima (što znači da u ovome slučaju to obilježje vrijedi za svih devet odabranih riječi), dočim starina upućuje na

⁵⁶ Vidi Akademijin rječnik, sv. 4., str. 625, s dodatnom oznakom – *nepouzđano*.

⁵⁷ U svome pak talijansko-hrvatsko-latinskome rječniku Stulli prevodi talijanski glagol *affermare*, među ostalim, i ovako: *tvârditi*, *pojêstiti*, *pojêstivati* (vidi *Vocabolario italiano-il-lirico-latino*, sv. 1., str. 48).

davnu potvrđenost (kao kada se veli »od starine«). Produžnost pak označuje neprekinutost porabe, tj. određenu tradiciju, u ovome slučaju prije svega tradiciju u povijesti hrvatske filozofije. Obilježje raznolikosti govori nam o tome može li dotična prevedenica dobro »prenijeti«, tj. dobro »očuvati« razliku spram drugih bliskoznačnih riječi, u ovome slučaju iz grčkoga u hrvatski. Drugim riječima, ako potpunost kazuje nešto o prvome dijelu onoga temeljnoga prevoditeljskoga načela, tj. o »isto istim«, raznolikost govori o njegovu drugome dijelu, tj. o »različito različitim«. Napokon, porabnost pokazuje koliko je koja riječ »zgodna« za porabu, tj. koliko se je »spretno« njome služiti (poznato je da predugački nazivci nisu poželjni). Očividno je primjerice da su riječi *bitkujuće*, *bivajuće*, *bivstvjuće* i *jestvujuće* predugačke (posebice u sklonidbi) te da nisu »spretne« za (čestu) porabu, dočim su *bijuće*, *jesteće* i *jesuće* na granici. Stoga porabnost pripada samo (dvosložnim) riječima *biće* i *suće*. I sada se može pristupiti bodovanju (vidi priloženu preglednicu).

Pošto smo svakoj riječi zbrojili pripadna obilježja, dobivamo ovakav poredak: *suće* 9, *jesuće* 7, *biće*, *bivstvjuće* i *jestvujuće* 5, *bitkujuće*, *bivajuće* i *jesteće* 4, te *bijuće* 3. Želimo li ukratko protumačiti taj poredak, mogli bismo to učiniti na ovaj način: Jasno je da je riječ *suće* na prvome mjestu, jer je ona particip glagola *biti*, koji je prozirnno tvoren, te dobro čuva značenje grčkoga participa, a s njime je povezan i etimološki; u nas je k tomu davno potvrđen i zgodan je za porabu. Ima zapravo jedan nedostatak, a to je ta produžnost, tj. nije se uspio »usidriti« u hrvatskoj filozofskoj tradiciji. *Jesuće* jest particip, ali zapravo nepotvrđen (javlja se tek u najnovije vrijeme, pa je u tome smislu doista posrijedi novotvorenica), manje je spretno, te bi se moglo reći da je to svojevrsno traženje »kruha preko pogače« (jer *suće* već opstoji, a nije iskorišteno). *Bivstvjuće*, *jestvujuće*, *bitkujuće* i *bivajuće* prozirnno su tvoreni participi, ali ne od glagola *biti* (posebice je nezgodno *bivajuće*, prema *bivati*, jer izvorno – *biti* ne biva) i premda su pomalo nespretni u porabi zbog svoje četverosložnosti (a u sklonidbi i peterosložnosti), za njih zacijelo ima mjesta u sustavu nazivlja, samo im treba uspostaviti »prikladno« značenje. *Jesteće* i *bijuće* nisu prihvatljivi, jer premda jesu participi, prvi nije prozirnno tvoren, tj. nije jasno od kojega je to glagola particip (iako sve »vuče« na *biti*, tj. na onaj korijen **h₁es-*), a potonji je opet particip od glagola *biti*, *bijem*, pa bi *bijuće* značilo 'tukuće', tj. grčki recimo κόπτων, κόπτουσα, κόπτων, dotično τὸ κόπτων, ili pak τύπτων, τύπτουσα, τύπτων, dotično τὸ τύπτων. I napokon preostaje riječ *biće*, koja jest u svezi s glagolom *biti*, ali nije njegov particip.

	BIĆE	BIJUĆE	BITKUJUĆE	BIVAJUĆE	BIVSTVUJUĆE	JESTEĆE	JESTVUJUĆE	JESUĆE	SUĆE
ISKONOST	-	-	-	-	-	+	+	+	+
NEGUBITAK	-	-	-	-	-	-	-	+	+
PORABNOST	+	-	-	-	-	-	-	-	+
POTPUNOST	-	+	+	+	+	+	+	+	+
POTVRDA	+	+	+	+	+	+	+	+	+
PRODUŽNOST	+	-	-	-	+	-	-	-	-
PROZIRNOST	+	+	+	+	+	-	+	+	+
RAZNOLIKOST	-	-	+	+	+	+	+	+	+
STARINA	+	-	-	-	-	-	-	-	+
TVORBA	-	-	-	-	-	-	-	+	+
UKUPNO	5	3	4	4	5	4	5	7	9

Particip prezenta sūcī, sūcā, sūcē

Prema tome, posljedak bi provedenoga bodovanja bio taj da se riječ *suće*, tj. hrvatski particip prezenta glagola *biti* – *sūcī*, *sūcā*, *sūcē*, prihvati kao prijevod grčkoga participa ὄν, οὖσα, ὄν. Taj je hrvatski particip prvi put potvrđen dosta davno, u prvoj polovici 15. stoljeća, i to u naslovu *Pojličkoga statuta*: »I sući statut i-staroga novi činimo.« (U zapisu je *isuchi*, a ono *i-staroga* bit će *iz staroga*.) Riječ je u 17. stoljeću potvrđena pak u djelu Bartola Kašića *Perivoy od dievstva, illi xivoti od dievica* (1628.), i to u poglavlju *Xivot Sfetae Svssanae Dieviçça, i Mucceniçça Dalmatinske*:⁵⁸ »[...] moxeteli vij vašcom fucom mudrofti odsūditi, dāše imma yednā Dievoyciça royenā od Karftjana, i od dictinftva naukom karftjanskiem vvicbana, vieriti zā yednoga necistoga pogannina [...].« Zapis bi *vašcom fucom mudrofti* valjalo razriješiti kao *vašom sućom mudrosti*, budući da je u ovome Kašićevu djelu $\zeta = c$, $c = \check{c}$, a $ch(i) = \acute{c}$, no u knjizi ima dosta tiskarskih pogriješaka (isp. i u ovome navotku zapis *dictinftva*, što će biti *dietinftva*), tako da zacijelo stoji čitanje *vašom sućom mudrosti*.⁵⁹

Kako već rekoh, neprekinutost se porabe ne može posvjedočiti, posebice ne u filozofskoj tradiciji, ali se ipak mogu navesti dva jezikoslovna izvora, i to *Oblici književne Hrvaštine* Vinka Pacela (1865.) i *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik* Vladimira Mažuranića (1908. – 1922.). U svojoj slovnici Pacel pri opisu glagolnoga sustava razlikuje prilog (*gerundium*) i pričešće (*participium*), pa »o prilogu i o pričešću sadanjega vremena« glagola *biti* kaže sljedeće: »Prilog sadanjega vremena. Od *jesam* ga ne ima, ali ima u staroj knjizi od *sam*: *sūc*, *sūca*, *sūce* [...]. Pričešće sadanjega vremena. Od *jesam* ga nejma, ali ima u staroj knjizi od *sam*: *sūcī*, *sūcā*, *sūcē* [...].«⁶⁰ A prema Pacelovu opisu hrvatskih naglasaka⁶¹ navedene pismenē likove valja ovako »prepisati«: prilog – *sūc*, *sūca*, *sūce*; pričešće – *sūcī*, *sūcā*, *sūcē*. U rječniku pak Vladimira Mažuranića nailazimo na ovakvu jedi-

⁵⁸ Vidi B. Kašić, *Perivoy od dievstva, illi xivoti od dievica*, str. 108.

⁵⁹ Ima neke osobite znakovitosti u tome da je taj particip potvrđen upravo u Bartola Kašića, jer je tako taj »otac hrvatskoga jezikoslovlja«, pisac prve slovnice hrvatskoga jezika, sastavljač jednoga rječnika i prevoditelj *Biblije* postao ujedno i nekovrsnim »tvorcem« toga ključnoga nazivka, kojim se prevodi jedan od najvažnijih pojmova zapadne filozofije – τὸ ὄν.

⁶⁰ Vidi V. Pacel, *Oblici književne Hrvaštine*, str. 50.

⁶¹ *Isto*, str. 2–4.

nicu.⁶² »**sući**, part. od glag. koriena jes- [...].« Taj je hrvatski particip glagola *biti*,⁶³ da tako kažem, »vratio« u porabu godine 1978. Mislav Ježić u već spomenutom prijevodu Parmenidova filozofskoga spjeva Περὶ φύσεως. Otada se mjestimice rabi, ali ne prečesto. No za nj primjerice A. Knežević veli ovako: »Ukoliko se pak pod arhaizmom drže filozofijski nazivi kao *suće* (tako je mnio i Vinko Pacel), onda se mora reći da je on pravilan odraz crkvenoslavenskoga oblika, da jest star (arhaičan) ali da *sukladnije* od svih drugih naziva prenosi sadržaj grčkoga naziva τὸ ὄν; napokon, da je u stanovitu smislu i 'lokalizam', budući da je *locus* sućega filozofija sama, izvan koje se riječ *suće* i ne upotrebljava.«⁶⁴

Kao i navedeni grčki particip tako i ovaj hrvatski particip glagola *biti* ima rodove, te se, poput pridjeva, ujedno i sklanja. Evo njegove sklonidbe u jednini:

N. <i>sûcī</i>	<i>sûcā</i>	<i>sûcē</i>
G. <i>sûcēga</i>	<i>sûcē</i>	<i>sûcēga</i>
D. <i>sûcēmu</i>	<i>sûcōj</i>	<i>sûcēmu</i>
A. <i>sûcī, sûcēga</i>	<i>sûcū</i>	<i>sûcē</i>
V. <i>sûcī</i>	<i>sûcā</i>	<i>sûcē</i>
L. (o) <i>sûcēm</i>	(o) <i>sûcōj</i>	(o) <i>sûcēm</i>
I. (sa) <i>sûcīm</i>	(sa) <i>sûcōm</i>	(sa) <i>sûcīm</i>

U akuzativu muškoga roda valja razlikovati neživo od živoga, tj. neživotnice od životnica: npr. (vidim) *sući stol*, ali *sućega čovjeka*. Srednji rod toga participa može biti i posve poimeničen, dakle *suće, suća* (sklanja se kao *polje, polja*).

Od toga su participa potvrđene i neke izvedenice, primjerice riječ *sućina* (u značenju *essentia*),⁶⁵ od čega se lako daje izvesti prilog *sućinski* (tj. 'na način sućine'). Potvrđen je i pridjev *sućan* (vjerojatno prema poimeniče-

⁶² Vidi V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, str. 1385.

⁶³ Mogao bi se zvati i dionikom nesvršenim, u razlici spram dvaju dionika svršenih (sadanjega – *budući, buduća, buduće*, i prošloga – *bivši, bivša, bivše*), te dionika gotovoga (*bio, bila, bilo*). Prijevod *dionik* (uz *pričestje*) za *participium* navodi u svojoj *Slovnici Hèrvatskoj* Antun Mažuranić (vidi str. 72).

⁶⁴ Vidi A. Knežević, *Filozofija i slavenski jezici*, str. 54.

⁶⁵ Tu riječ bilježi I. Filipović u svome hrvatsko-njemačkome rječniku, sv. 2., str. 1744, te ju prevodi ovim njemačkim riječima: *Essenz, Kraftwasser*. Vidi o riječi *sućina* i u *Dodatku*.

nome srednjem rodu),⁶⁶ od kojega je izvedena (također potvrđena) imenica *sućnost*,⁶⁷ a potvrđene su još i imenice *sućtvo*⁶⁸ (i u liku *sućstvo*) te *sućanstvo*, koju nalazimo u Parčića.⁶⁹ (Parčić bilježi sve četiri: *sućanstvo* i *sućina* prevodi talijanskom riječi *essenza*, a *sućnost* i *sućstvo* riječima *essenzialità* i *sostanza*.)⁷⁰ K tomu, ne bi trebalo odbaciti ni složenicu *sućoslovlje* kao prijevod za riječ *ontologija*,⁷¹ kao ni izvedenicu *sućak*, kojom se označuje posve određeni primjerak nekoga sućega (upravo ovo ovdje suće, tj. ovaj sućak, dotično Aristotelovo τόδε τι). Tako nam spomenuti prilog *sućinski*, zajedno s participom *sući*, dopušta primjerice znatno prikladniji prijevod poznate platonovske četverostruke razdiobe svega sućega:

ὄντως ὄν	= <i>sućinski suće</i>
οὐκ ὄντως ὄν	= <i>nesućinski suće</i>
οὐκ ὄντως οὐκ ὄν	= <i>nesućinski nesuće</i>
ὄντως οὐκ ὄν	= <i>sućinski nesuće</i>

⁶⁶ Primjerice u Vitezovićevu *Lexiconu*, koji latinsku riječ *substantialis* prevodi pridjevom *sućan*, tj. u njegovu zapisu *fućan* (list 479v, dotično str. 962), dočim za latinski pridjev *consubstantialis* navodi hrvatsku otpovjednicu *jednosuććan*, tj. *jednofuććan*, pri čem je prethodno precrtao riječ *jednobittan* (list 120r, dotično str. 243). (Pripominjem ovdje da će sve takve precrtane riječi u Vitezovićevu rječniku, koje su se mogle pročitati, a takvih je više od 95%, biti navedene u izdanju koje je pred tiskom.) Pridjev se *sućan* nalazi i u I. Filipovića, koji ga prevodi ovako: *wesentlich, konstitutiv, substanziell, essenziell*.

⁶⁷ Filipović: *Wesenheit, Substantialität*. U Vitezovića pak nalazimo *jedinosuććnost*, tj. *jednofuććnost*, kao prijevod latinske imenice *consubstantialitas* (list 120r, dotično str. 243).

⁶⁸ Također u Filipovića: *Substanz, Wesen, Essenz*.

⁶⁹ I Vitezović navodi *sućanstvo*, tj. *fućanstvo*, kao otpovjednicu latinske riječi *substantia* (list 479v, dotično str. 962), a *jedinosuććanstvo*, tj. *jednofuććanstvo*, kao prijevod latinske imenice *consubstantialitas* (list 120r, dotično str. 243). K tomu, za rečenu imenicu *consubstantialitas*, uz *jedinosuććnost* i *jedinosuććanstvo*, nalazimo u Vitezovića još i prijevod *jednosućće*, tj. *jednofućće*, pri čem je prethodno precrtao riječ *jednobitnost* (list 120r, dotično str. 243).

⁷⁰ Vidi Parčićev hrvatsko-talijanski rječnik, str. 967.

⁷¹ László ima *bitòslòvlje* za *ontologija*, a *vrhùcutba* za *metafizika* (sve u njegovu zapisu). Vidi *Pabirci rednićnoga i obavjèstnićkòga pojmovlja oko razumnih sustava*, str. 45 (poglavlje *Razumni sustavi*). Zanimljivo je kako u svome talijansko-hrvatsko-latinskome rječniku Stulli prevodi riječ *metafisica*: »jestestvenoga stvorra znanje, sioznanje« (vidi *Vocabolario italiano-illirico-latino*, sv. 2., str. 104). Prvi je dio složenice *sioznanje* jedan od Stullijevih prijevoda talijanske riječi *ente*, tj. *sii* (sv. 1., str. 560), što je, kako se čini, prilagođeni nominativ jednine muškoga roda staroslovjenskoga participa prezenta *sy* (u određenome obliku *syi*, gdje na mjestu *y* stoji *i*), kojemu je ženski rod *sòšti*, s čime je pak podudaran pravi hrvatski particip *sući*.

U nas se ὄντως ὅν najčešće prevodi svezom *bivstveno biće*. Uočiti je međutim da u grčkome izvorniku stoji prilog + particip, a da je prijevod *bivstveno biće* zapravo pridjev + imenica. Međutim predloženi prijevod – *sućinski suće* (jer se postavlja pitanje *kako* suće, tj. na koji način jest ono koje jest) – želimo li se držati rečenoga načela »isto istim, različito različitim«, čuva izvornu grčku povezanost priloga i participa. (U obzir bi možda moglo doći i *sućno suće*, ali bi tada trebalo »razumjeti« da je posrijedi prilog + particip, kao recimo u muškome rodu – *sućno sući*, a ne možda pridjev + imenica, tj. poimeničeni particip.)

Evo napokon i cjelovite obrade toga hrvatskoga participa prezenta glagola *biti*.

sûći, sũcã, sũcē

1. Prvi se put javlja u 15. stoljeću u naslovu *Poljičkoga statuta*. To mjesto glasi:

I sući statut i-staroga novi činimo.

[Ono *i-staroga* treba čitati *iz staroga*.]

2. Particip prezenta tvori se tako da se na treće lice množine prezenta doda nastavak *-ći*, pa od glagola *biti* taj particip glasi *sući, suća, suće* (tj. *su* + *ći*).

3. Posrijedi je indoeuropski korijen **h₂es-*, što znači ‘biti’, ‘opstojati’. Particip je podudaran sa sanskrtskim *san, satī, sat* (osnova *sant-*); s grčkim ὄν, οὐσα, ὅν; s latinskim *ens*; sa staroslovjenskim *sy, sŕšti, sy* (praslovjenski **sy, *sŕt’i, *sy*); s ruskim *сущии, сущая, сущее*; s češkim *jsa, jsouc, jsouce*; s njemačkim *seiend* sve ‘koji, koja, koje jest’ (o ostalim podudarnostima vidi **biti**).

4. Današnje je značenje ujedno i ono koje je prvo potvrđeno, tj. ‘koji jest’.

5. Javlja se samo to značenje, osim u liku *sušti* (što je zapravo crkvenoslovjenski srpske preuredbe),⁷² kada znači ‘pravi’, ‘istinit’.

6. U sudobni ga je književni jezik uveo Mislav Ježić u prijevodu Parmenidova filozofskoga spjeva Περὶ φύσεως (*O prirodi*).

7. To temeljno značenje treba preporučiti.

⁷² Vidi o tome u *Dodatku*.

Suće, biće, sućina

Govoreći o riječi *biće*, prilikom tumačenja preglednice, pripomenuo sam da je posrijedi riječ koja jest u svezi s glagolom *biti*, ali nije njegov particip. Otuda ne bi trebalo zaključiti da riječ *biće* nije »dobra«. Štoviše, nju valja preporučiti, samo je pitanje u kojem značenju. A pri tome valja također uočiti i to da riječi *biće* i *suće* ne stoje u nekoj oprjeci, u smislu da bi se uzajamno isključivale. Jer, prihvatimo li riječ *biće* u značenju latinskoga *substantia*, kako je tu riječ većinom rabio Franjo pl. Marković, obje se riječi, dakle i *biće* i *suće*, mogu skladno uklopiti u sustav hrvatskoga filozofskoga nazivlja.

Ta se skladnost (ili sukladnost) može lijepo vidjeti na jednome primjeru iz Platonova *Fedra* (247 c 6–7), gdje Sokrat, opisujući nadnebesje te utvrdivši da to »mjesto« još nijedan pjesnik hvalopjevom nije opjevao, kaže i ovo:⁷³ »[...] ἢ γὰρ ἀχρώματός τε καὶ ἀσχημάτιστος καὶ ἀναφῆς οὐσία ὄντως οὐσα [...]«. Razglobu valja započeti od participa. Budući naime da je particip u nominativu jednine ženskoga roda, očividno je da se ne može prevesti riječju *biće*. Trebalo bi ga stoga razriješiti kakvom zavisnom (su)rečenicom, recimo odnosnom, pa bi prijevod izričaja οὐσία ὄντως οὐσα, ostanemo li pri uhodanim otpovjednicama, mogao biti ovakav: 'bivstvo koje bivstveno jest' (riječ *bivstveno* ovdje je prilog). Posrijedi je međutim nešto (dakle neko biće) koje jest (dakle je suće) na pravi ili istinski način (dakle sućinski). Stoga bi prijevod, koji prenosi izvorni grčki poredak imenica + prilog + particip, mogao biti ovaj: 'biće sućinski suće'. Dakako, želi li se održati u hrvatskome »istost korijena« u cijelome izričaju, kako je to u grčkome, moglo bi se prevesti 'sućina sućinski suća' (ili možda 'sućina sućno suća'), samo se postavlja pitanje je li u ovome slučaju riječ *sućina* dobar prijevod za οὐσία (jer nije posrijedi *essentia*, nego *substantia*).

A stanovito nam »filozofsko uporište« za prijevod riječi οὐσία riječju *biće* može pružiti i jedno (poznato) mjesto iz Aristotelova »filozofskoga rječnika«, naime iz knjige Δ njegove *Metafizike* (1017 b 23–25):⁷⁴ »συμβαίνει δὴ κατὰ δύο τρόπους τὴν οὐσίαν λέγεσθαι, τὸ θ' ὑποκείμενον ἔσχατον, ὃ μηκέτι κατ' ἄλλου λέγεται, καὶ ὃ ἂν τότε τι ὄν καὶ χωριστὸν ᾗ [...]«. Ladan to mjesto prevodi ovako:⁷⁵ »Slijedi, dakle, da se na dva načina kaže *bivstvo*: posljednji podmet, koji se ne može priricati čemu drugom, i

⁷³ Vidi Platon, *Phaedrus*, str. 251.

⁷⁴ Vidi Aristotelis *Metaphysica*, str. 99–100.

⁷⁵ Vidi Ladanov prijevod *Metafizike*, str. 122.

bilo koje određeno biće, koje je i odjeljivo [...].« No ovaj drugi način na koji se rabi riječ οὐσία, opisuje zapravo njezino »temeljno« ili »prvo« značenje u Aristotela: posrijedi je τὸδε τι ὄν καὶ χωριστόν, tj. 'ovo neko suće i izdvojljivo' (jednostavno: jedno izdvojljivo suće), a takvo se suće zove biće (u razlici spram inih sućih, tj. spram inih značenja riječi *suće*, jer se ta riječ rabi πολλαχῶς, tj. mnogostruko, dotično višeznačno, kako se to, među ostalim, vidi i iz Aristotelova nauka o razredcima, tj. o kategorijama).

A u takvu značenju, kako rekoh, riječ *biće* u nas često rabi Marković, kao kada primjerice u svojoj *Estetici*, govoreći u poglavlju *Priegled poviestnoga razvoja estetike* o Platonu, veli sljedeće: »Ovako razstavlja Platon bićnu (substancijnu) ljepotu sasvim od osjetivoga, pojavnoga svieta; ona je biće, koje posebice postoji, a sve drugo, što je liepo, t. j. sve pojavno liepo postoji po onoj bićnoj ljepoti, imajući dio od nje. Ta bićna, samosebna (absolutna), netvarna ljepota je *ideja* ljepote.«⁷⁶

Uočiti je u ovome navotku pridjev *substancijni*. Već sam spomenuo da su takvi (odnosni) pridjevi u Markovića dobro potvrđeni, i u njegovim objavljenim djelima, i posebice u njegovoj rukopisnoj *Logici* (kao npr. *kategorijni*).⁷⁷ Tvorba je takvih pridjeva, posebice ako tuđice ne želimo prevoditi, osobito važna u svima znanostima, pa tako i u filozofiji, a upravo tvorba odnosnoga pridjeva od imenice *filozofija* izazivlje već više godina različite prijepore. Poznato je da se u nas rabe dva takva pridjeva: *filozofski* i *filozofijski*. Pri tome oni koji značenje tih dvaju pridjeva razlikuju, obično kažu da se pridjev *filozofski* »odnosi na filozofa«, a pridjev *filozofijski* da se »odnosi na filozofiju«. Naravno, kao i u sličnim slučajevima kada se štogod želi »posve jasno« rastumačiti, rečeno zvuči dosta dobro, ali stvar nije ni izdaleka tako jednostavna. Ponajprije, valja razlikovati pojam pripadanja od pojma odnošenja, a zatim i pojam neživoga od pojma živoga. Strogo uzevši, dometak *-ski* označuje prije svega pripadanje (utoliko je riječ o posvojnome dometku), dočim dometak *-ni* označuje odnošenje ili tićanje (a potom i moguće pripadanje), te se njime tvore pridjevi od imenica koje znače štogod neživo. Takva bi poraba bila bilježito hrvatska.⁷⁸ Primjerice,

⁷⁶ Vidi F. Marković, *Razvoj i sustav obćenite estetike*, str. 43.

⁷⁷ Markovićeva se rukopisna ostavština, kako već rekoh, čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu (*Logika* se nalazi pod oznakom XV 37).

⁷⁸ O pojmu bilježitosti (tj. markiranosti) vidi B. László, *Općitbena bilježitost pri odredbi srbštine i hrvatštine*, u zborniku *Jezik i komunikacija*, posebice str. 430–432. O tome sam i sam pisao u članku »Podlagajuchiega načina urime doscasto« u *slovnici Tome Babića Prima grammaticae institutio*, u *Zborniku o Tomi Babiću*, str. 148–149.

odnosni bi pridjevi od imenica *bolnica* i *rječnik* bili *bolnični* i *rječnični*, a ne *bolnički* i *rječnički*.⁷⁹ Tvorba bi odnosnih pridjeva dometkom *-ski* od imenica koje znače štogod neživo, dakle od neživotnica, bila bilježito srpska (npr. *operski*, *poreski*, *autobuski*, *akuzativski*, *jezički*, itd.).⁸⁰ Prema tome bi i pridjev *filozofijski* u značenju ‘koji se tiče filozofije’, koliko god da je dobro potvrđen i u hrvatskih filozofa, pripadao tomu krugu srpskih odnosnih pridjeva (od toga treba razlikovati priloge načina poput *sućinski*, *istinski*, itd.). Hrvatski bi dakle lik bio *filozofijni*,⁸¹ a to bi se opet slagalo s Markovićevim pridjevima poput *substancijni*. Međutim, ni to ne zadovoljava u potpunosti.

Uzmimo stoga neki drugi primjer na osnovi kojega bismo mogli pretkazati odnosni pridjev imenice *filozofija*. Pogledajmo npr. imenice *bogoslovlje* i *bogoslov*. Evo uzorka:

<i>bogoslovljev</i>	‘koji pripada (jednomu) bogoslovu’
<i>bogoslovski</i>	‘koji pripada (svima) bogoslovima’
<i>bogoslovni</i>	‘koji se tiče bogoslovlja’

Kada bismo rabili prevedenice *mudroslovlje* ili *mudroljublje*, lako bismo, prema navedenom uzorku, pretkazali pridjeve: *mudroslovljev*, *mudroslovski* i *mudroslovni* te *mudroljubov*, *mudroljupski* i *mudroljubni*. No prema *filozofija* i *filozof* dobivamo ovako:

<i>filozofov</i>	‘koji pripada (jednomu) filozofu’
<i>filozofski</i>	‘koji pripada (svima) filozofima’
<i>x</i>	‘koji se tiče filozofije’

⁷⁹ O tome László u spomenutom članku kaže (str. 445): »Hrvatštinom je [...] 4. tvorba odnosnih pridjeva od neživotnica dometkom *-ni* mješte dometkom *-cki* [...]«

⁸⁰ U svojoj *Tvorbi riječi u hrvatskom književnom jeziku*, u poglavlju pod naslovom *Odnos sufiksa -ni i -ski* (str. 379–382), S. Babić o tome kaže sljedeće (str. 382): »Stotinjak pridjeva ima dubletne likove s oba sufiksa, ali s različitom čestotom. U paru je običan pridjev na *-ni*, a pridjev na *-ski* na rubu je književne upotrebe, a neki se u hrvatskom književnom jeziku i ne upotrebljavaju [...]«

⁸¹ Primijetiti je međutim da u spomenutoj *Tvorbi riječi u hrvatskom književnom jeziku* S. Babić, govoreći o imenicama na *-ija*, daje prednost pridjevima na *-ski*, pa u svezi s time kaže ovako (str. 380): »Četiri pridjeva na *-ijni*, *čeljnī*, *redakcijni*, *stihijni* i *šijni* (od šija), na rubu su književne upotrebe [...]« A slično i naši jezični savjetovnici promiču pridjeve poput *akcijski*, i to kao bilježito hrvatske (u razlici spram *akcioni*). Usuprot tomu, László preporučuje ovakve likove: *aversiōni*, *dispersiōni*, *eksekuciōni*, *eksistenciōni*, *ekskursiōni*, *kompensaciōni*, itd. (Vidi *Općitbena bilježnost pri odredbi srbštine i hrvatštine*, str. 440.)

Pita se: treba li na mjesto nepoznanice *x* uvrstiti pridjev *filozofijni*? Odgovor je: zapravo ne, jer je traženi pridjev očividno *filozofni*. A taj pridjev dakako nije potvrđen. Štoviše, ne samo da nije potvrđen taj pridjev nego nisu potvrđeni ni slični primjeri takve tvorbe od pojedinih tuđica (npr. *psiholožni* prema *psihologija* ili *teoložni* prema *teologija*; za smjenu *g/ž* isp. *kataložni* prema *katalog*), što znači da nije potvrđen taj tvorbeni uzorak (kada su posrijedi tuđice). Stoga bi se moglo reći da je ovdje putem nalike (dotično analogije) s tvorbenim uzorkom *bogoslovljev*, *bogoslovski*, *bogoslovni* pretkazan lik *filozofni*. Dapače, moglo bi se i prigovoriti da je riječ o tuđici, pa da se navedeni tvorbeni uzorak ne mora »protežati« i na taj primjer. S druge strane, ni sam lik *filozofijni* nije previše potvrđen, ali je zato dobro potvrđen navedeni tvorbeni uzorak, pa se, strogo uzevši, ne može govoriti o novotvorini.

To je eto razlog zašto rekoh da nije lako odgovoriti na pitanje kako upravo glasi odnosni pridjev od imenice *filozofija*. (I ne samo od imenice *filozofija*. To se tiče i pridjeva *psihologijski*, *teologijski*, *dramaturgijski*, *morfologijski*, itd., koji sve više prodiru u hrvatski birani sustav, i to kao bilježito hrvatski.)⁸² A to je ujedno i razlog zašto sam u naslov ovoga priloga uvrstio pridjev *filozofski*, pa bi taj naslov, naime *Rječnik hrvatskoga filozofskoga nazivlja*, zapravo značio da je posrijedi rječnik onoga nazivlja koje pripada (svima) filozofima, ili pak nazivlja koje rabe (svi) filozofi. No mogao bi se zvati i *Rječnik hrvatskoga mudroljubnoga nazivlja*, što bi pak značilo da je riječ o nazivlju koje se tiče mudroljublja.

Nekoliko graničnih pitanja

Takva nas i slična pretresanja pojedinih rječničnih jedinica, kao i različita razmatranja načina njihove obrade, pa i sam odabir tih jedinica, dovode s druge strane do neke vrste graničnih pitanja takva pothvata, tako reći – do neke vrste aporetike. No valja istodobno naglasiti da su to pitanja kojih je najbolje unaprijed biti svjestan. Velim »odabir tih jedinica«, tj. odabir pojedinih jedinica u rječniku, jer nije jednostavno unaprijed znati koje sve riječi iz stanovite građe imaju to obilježje da su filozofski zanimljive. To je moguće samo na osnovi prethodnoga uvida u bit filozofije, jer povući granicu između filozofske i nefilozofske obilježenosti neke riječi, dotično između

⁸² Ovdje se ne može raspravljati o tome zašto se to događa, te utoliko ni odgovoriti na pitanje odakle ta pojava prodiere.

filozofskoga i nefilozofskoga, znači zacijelo znati što je filozofija. No svrha bi *Rječnika hrvatskoga filozofskoga nazivlja* u određenu smislu trebala biti upravo pružanje »pomoći« nekomu budućemu filozofu »u njegovu poslu«. Ali opet, povučemo li granicu loše, tj. na »krivome mjestu«, može se dogoditi da čitav »dio« (neke buduće) filozofije izostavimo. Primjerice, velik broj riječi koje bi se većini filozofa u 19. stoljeću činile nefilozofskim nazivima, tj. filozofski neobilježanima i utoliko filozofski nezanimljivima, razvoj filozofije u 20. stoljeću »uzdigao« je, tako reći, na razinu temeljnih pojmova (dovoljno je prisjetiti se riječi kao što su *igra, zгода, čistina*, itd.).

Premda ima naravno i drugih pitanja koja bi trebalo riješiti prije samoga pristupa izradi jednoga takva rječnika, ostavljam ih zasad po strani. Usprkos različitim teškoćama, koje zacijelo opstoje kada je riječ o ostvaraju takve zamisli, od kojih one novčane prirode sigurno nisu najmanje važne, čini se da bi korist koju bi *Rječnik hrvatskoga filozofskoga nazivlja* pružio svima koji se bave filozofijom, dakle svima koji rabe takvo nazivlje, bila znatno veća. Mogući prigovor da je posrijedi zamašan posao, mogao bi se prihvatiti, ali bi se moglo na nj i odgovoriti da je skrajnje vrijeme da se na jednome takvu rječniku započne raditi. Na primjedbu da taj posao zahtijeva velik broj stručnjaka iz različitih struka, valja ustvrditi da nam stručnjaka ne nedostaje – potrebno ih je samo uključiti u dobro osmišljen pothvat. A na opasku pak da će cijeli posao potrajati više godina, treba uzvratiti da je to doduše istina, ali da je vrijeme koje bi se »utrošilo« na izradu takva rječnika, ma koliko ono bilo dugo, zanemarljivo prema mogućnosti koja nam se nudi na njegovu kraju, naime onoj da filozofiju naučimo hrvatski.

D O D A T A K

Je li nam suština nužna?***O sustavnosti hrvatskoga filozofskoga nazivlja***

Raspravljajući⁸³ o naravi odnosa koji opstoji između procesa i sustava, što pak, kada se krećemo u obzoru jezikoslovlja, zapravo znači između teksta i jezika, u jednoj od najglasovitijih jezikoslovnih rasprava dvadesetoga stoljeća, objavljenoj godine 1943. pod naslovom *Prolegomena teoriji jezika*, znameniti danski jezikoslov i filozof jezika, glosematičar Louis Hjelmslev veli ovo: »[...] proces dopijeva do opstojnosti snagom sustava koji se nalazi iza njega, sustava koji vlada i određuje proces u njegovu mogućem razvoju. Proces je nezamisliv bez sustava što stoji iza njega, jer bi tada u bezuvjetnu i neopozivu smislu bio neobjašnjiv.«⁸⁴ To je ujedno i razlogom, prema Hjelmslevljevu mišljenju, zašto se mora odbaciti stajalište, inače prilično često u izvanjezikoslovnim, ali i u nekim jezikoslovnim krugovima, stajalište koje se osniva »na činjenici da je proces ono što je promatranju najneposrednije dostupno«,⁸⁵ a prema kojem, kako to naglašuje Hjelmslev, sve mora izgledati »tako kao da proces može opstojati bez sustava«. ⁸⁶ Usuprot tomu, usuprot dakle postavci da bi moglo biti teksta bez jezika, Hjelmslev se zalaže upravo za obrnuti stavak – obično sažeto sročeni izričajem: *proces determinira sustav* – prema kojem je sustav temeljna pretpostavka opstojnosti procesa, dakle jezik je temeljna pretpostavka opstojnosti teksta, jer – najjednostavnije rečeno – kada ne bi bilo sustava, mi neki proces uopće ne bismo mogli prepoznati kao taj i takav proces: primjerice, za nas bi neki tekst bio tek nasumično nabacan niz pismena, ili pak izgovoren niz glasova, te nikada ne bi mogao biti prihvaćen kao tekst napisan na nekome jeziku.

⁸³ Ovo je gdjgdje pokraćena i ujedno dotjerana inačica izlaganja koje sam pod istim naslovom održao na skupu *Filologija filozofskih prijevoda: Činjenični i normativni aspekti*, što ga je organizirao Odjel za filozofiju Matice hrvatske 10. prosinca 2004. Budući da se ovaj dodatak može shvatiti i kao posebno poglavlje članka o *Rječniku hrvatskoga filozofskoga nazivlja*, mogao sam ga uvrstiti i u glavni dio ovoga priloga, među ostale primjere, ali mi se ipak čini da ga je bolje izdvojiti i tako očuvati njegovu izvornu cjelovitost i zaokruženost.

⁸⁴ Vidi L. Hjelmslev, *Prolegomena to a Theory of Language*, str. 39. Isp. i Stamačev hrvatski prijevod: L. Hjelmslev, *Prolegomena teoriji jezika*, str. 43.

⁸⁵ *Isto.*

⁸⁶ *Isto.*

Budući da je predmet ovoga dodatka **hrvatsko** filozofsko nazivlje i njegova sustavnost, kao primjer takva jednoga jezika valja nam uzeti *hrvatski* jezik. Pri tome međutim treba uočiti da to hrvatsko filozofsko nazivlje, kao ni nazivlje koje druge znanosti, ne pripada bilo kojemu sustavu hrvatskoga susustavlja, hrvatskoga dijasistema, nego da ono čini sastavni dio hrvatskoga književnoga jezika. A kada pak govorimo o hrvatskome književnome jeziku, dotično o hrvatskome biranome sustavu, valja nam se podsjetiti na ono doba u kojem su položeni temelji takvu književnomu jeziku kakav danas poznajemo.

Riječ je dakako o koncu 19. stoljeća, kada su, nakon dugotrajne međusobne borbe različitih jezikoslovnih škola oko pitanja kako bi trebao izgledati hrvatski (književni) jezik, pobjedu na koncu odnijeli tzv. hrvatski vukovci, čime je nastupio stanovit rijež⁸⁷ u povijesti hrvatskoga jezika. U toj su borbi, osim spomenutih hrvatskih vukovaca, sudjelovale još i ove jezikoslovne škole: zadarski krug, okupljen oko *Zore dalmatinske* i Ante Kuzmanića, Riječka filološka škola, kojoj je na čelu bio Fran Kurelac, te Zagrebačka filološka škola, s Adolfom Veberom i Bogoslavom Šulekom na čelu.⁸⁸

Usuprot takvu ishodu krajem 19. stoljeća može se nepobitno dokazati da je jezik Zagrebačke škole u drugoj polovici toga istoga stoljeća bio ne samo tzv. uporabnom normom u najuglednijih hrvatskih književnika nego i svojevrsnim službenim propisom, jer je, primjerice, naredbom kancelara Ivana Mažuranića godine 1862. u školama bio propisan »ilirski pravopis«, tj. onaj koji je rabila Zagrebačka škola,⁸⁹ a Veberova *Slovnica hrvatska*,

⁸⁷ Rabim lik *rijež*, koji začudo bilježi Broz–Ivekovićev rječnik (sv. 2., str. 347, ali ne i lik *rez*), pozivljući se na Stullija, budući da Vuk nema toga lika (kao ni lika *rez*), iako ima glagol *sarijezati* (str. 686), koji se nalazi i u Broz–Ivekovića (sv. 2., str. 380). Da bi lik *rijež* trebalo »standardizirati«, nije uopće prijeporno, jer je *rez* »čisti« ekavski lik (*rez* : *rijež* = *vek* : *vijek*). Manje je možda jasno da bi trebalo propisati i lik *rjezati* (odakle onda i rečeni *sarijezati* kao *zapijevati* prema *pjevati*), jer je *rezati* također posve ekavski lik, dakle pripada u srpski književni jezik, budući da ne može biti govora o tzv. pokrivenome *r* (*rečnik* : *rječnik* = *rezati* : *rjezati*, a opstoji i ikavski lik *rizati*, koji dokazuje da je posrijedi sljednik jata). Vidi S. Babić, *Glasovi je/e iza pokrivenoga r*, u časopisu *Jezik*, god. 46., br. 1., str. 5–6, gdje se donosi i jedna »tipologija« tzv. kratkoga jata iza (pokrivenoga) *r*. Isp. i Lászlóov prijevod *rjezančasti znakovnik za spaghetti code*. (Vidi *Pabirci redničkoga i obavještniččkoga pojmovlja oko razumnih sustava*, str. 40.)

⁸⁸ Vidi o tome potanje u glavnome dijelu priloga.

⁸⁹ Vidi o tome Z. Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, str. 534–535. Općenito o jeziku Zagrebačke škole vidi u knjizi S. Ham *Jezik zagrebačke filološke škole*. Vidi i Lj. Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, posebice poglavlje pod naslovom *Osnovni problemi hrvatskoga književnog jezika u 19. stoljeću*, str. 9–25.

objavljena sedamdesetih godina u nekoliko izdanja, bila je temeljni školni priručnik za učenje hrvatskoga jezika.⁹⁰ Pa ipak, potkraj stoljeća došlo je do preokreta: uveden je pravopis prema izgovornome načelu, a jedan književni jezik, onaj Zagrebačke škole, koji bismo mogli označiti kao bilježito, tj. markirano hrvatski, zamijenjen je drugim, onim koji se oslanja na Vukova i Daničićeva djela, a koji bismo, u pogledu hrvatsko–srpskih jezičnih odnosa, mogli smatrati neobilježenim, dakle ni bilježito hrvatskim ni bilježito srpskim, nego takvim da bude prikladan za jedinstvo.⁹¹

A u tim se je okolnostima uspostavljalo i hrvatsko filozofsko nazivlje. Budući da su ga razvijali ljudi koji su često pripadali različitim jezikoslovnim školama, ono je ujedno nastajalo na osnovi različitih stajališta o tome što je hrvatski jezik, različitih pogleda na to kako bi trebao izgledati književni jezik, te napokon različitih mišljenja o tome na što se treba oslanjati pri tvorbi nazivlja općenito, a posebice filozofskoga nazivlja. K tomu i samo pitanje treba li uspostavljati hrvatsko nazivlje ili ne treba, tj. treba li recimo međunarodnice prevoditi ili ih treba prihvatiti i tek prilagoditi hrvatskomu jeziku, nije – da tako kažem – neobilježeno sa stajališta povijesti hrvatskoga književnoga jezika, jer i odgovor na nj očituje naime pripadnost pojedinoj jezikoslovnoj školi.

Stoga kada raspravljamo o hrvatskome filozofskome nazivlju, svagda valja postaviti pitanje odakle je svaki pojedini nazivak dospio u hrvatski književni jezik, tj. je li posrijedi bilježito hrvatski nazivak ili nije, te može li se on po svojim tvorbenim osobinama uklopiti u birani sustav ili ne može. Stoga se izrada jednoga *Rječnika hrvatskoga filozofskoga nazivlja* nameće kao prijeka potreba.

Imamo li dakle na umu, s jedne strane, raznolike izvore na kojima je nastajalo hrvatsko filozofsko nazivlje, a s druge temeljna načela hrvatskoga biranoga sustava, mogli bismo pokušati odgovoriti na pitanje koje je postavljeno u naslovu ovoga dodatka. Doista, je li nam *suština* nužna? Strogo uzevši, na to se pitanje ne može odgovoriti. Naime onaj koji bi odgovarao isključivo sa stajališta bilježito hrvatskoga biranoga sustava, morao bi reći: »Ne razumijem pitanje. Ne znam što znači *nužna*.« I doista, što znači riječ

⁹⁰ O tome sam pisao u već spomenutome prilogu *Dativ, lokativ i instrumental množine u pripovijetkama Stjepana Zlatovića: Prinos razumijevanju pojma književnoga jezika*, u *Zborniku o Stjepanu Zlatoviću*. Vidi posebice poglavlje pod naslovom *Hrvatski književni jezik između 1877. i 1892.*, str. 102–104. Vidi također o tome, kao i o odlukama pavopisnoga pododbora od godine 1877. i u navedenoj Vinceovoj knjizi, str. 584–586.

⁹¹ Vidi o tome i u glavnome dijelu priloga.

nužna? Posrijedi je dakako ženski rod, a pretpostavimo li da muški rod glasi *nužan*, kako se često sreće, da bismo došli do osnovnoga značenja riječi, moramo uspostaviti ovakve tvorbenne razmjere:

lažan : *lažna* : *laž* = *nužan* : *nužna* : *x*

kožan : *kožna* : *koža* = *nužan* : *nužna* : *x*

dužan : *dužna* : *dug* = *nužan* : *nužna* : *x*

tužan : *tužna* : *tuga* = *nužan* : *nužna* : *x*

Što bi dakle značilo *nuž*, *nuža*, *nug* ili *nuga*, pretkažemo li na temelju pojedinoga tvorbenoga razmjera neki od tih likova, i uvrstimo li ga na mjesto nepoznanice *x*? Očevidno je da spomenuti likovi nemaju značenja. A to je jedini strogi jezikoslovni način kojim se dokazuje »ispravnost«, zapravo prozirnost tvorbe. Stoga valja zaključiti da pridjev *nužan* nije prozirno tvoren, tj. da je riječ *nužan* neprozirnica. Međutim, upravo je prozirnost tvorbe jedno od temeljnih obilježja hrvatskoga biranoga sustava, dotično književnoga jezika, u razlici spram recimo engleskoga, kojemu je jedno od osnovnih obilježja upravo neprozirnost tvorbenih odnosa. Tako primjerice, prema engleskome glagolu *to write* 'pisati' opstoji riječ *writer* u značenju 'pisatelj' i 'pisac', ali prema glagolu *to study* 'proučavati' ne opstoji izvedenica **studier* u značenju 'proučavatelj', 'učenjak', nego se za to značenje mora birati neka riječ posve druge etimologije, recimo *analyst*, *researcher*, *scholar* ili *scientist*.⁹² U načelu bi mogla doći u obzir i riječ *student* (njevino je prvo značenje prema Websterovu rječniku 'a person who studies, or investigates'), ali ni to nije upravo navedena tvorba, koliko god da jest povezana s glagolom *to study*, nego je posrijedi prilagođeni latinski particip prezenta glagola *studere*, koji je, u pučkolatinskoj inačici, preuzet kao »gotova« riječ iz kakva romanskoga izvora i potom prilagođen.

Mogao bi sada tkogod prigovoriti sročitelju ovoga priloga da iznesenu pitanju pristupa površno, te pritom ustvrditi da muški rod od riječi *nužna* zapravo nije *nužan*, nego *nuždan*, te da u ženskome rodu ono *d*, zbog skupine *ždn*, koja je teška za izgovor, ispada, a da se muški rod potom naslanja ili povodi za ženskim, utoliko više što se ista pojava događa i u ostalim pade-

⁹² Vidi o tome B. László – D. Boras, *Tuđ'inština u jeziku hrvātskōme*, u časopisu *Studia lexicographica*, god. 1., br. 1., str. 29–30, gdje se mogućnosti tvorbe u hrvatskome jeziku uspoređuju ne samo s tvorbom u engleskome nego i u francuskome, talijanskome, španjolskome i njemačkome jeziku.

žima muškoga roda (osim u akuzativu jednine za neživo). Dakako, takve su pojave u jezicima vrlo česte. Recimo, pridjev bi *smion* u muškome rodu u hrvatskome zapravo trebao glasiti *smjelan*, jer je lik *smion* naslon na ženski rod *smiona*, gdje je *o* postalo od *l*, tj. od **smjelna* je postalo **smjeona*, a sljednik se jata pred tim *o* ozbiljava kao *i*, dakle *smiona*. K tomu, kada ne bismo rabili pravopis prema izgovornome načelu, kao što u doba Zagrebačke škole i nismo, i ženski bi rod u zapisu bio pisan s onim *d*, tj. *nuždna*, pa bi tvorbena veza, ponovimo li već navedene tvorbene razmjere, uvrstivši pritom likove *nuždan* i *nuždna*, postala jasnijom, tako te bismo na mjesto nepoznanice *x* u drugome razmjeru, tj. u razmjeru *kožan* : *kožna* : *koža* = *nuždan* : *nuždna* : *x*, mogli uvrstiti riječ *nužda*.

Da, sada smo naoko riješili cijelu stvar. Samo preostaje još pitanje: odakle riječ *nužda* u hrvatskome biranome sustavu? Ona je zapisana u rječniku Vuka Stefanovića Karadžića, i to s uputnicom na riječ *nevolja*.⁹³ Zatim Vuk dodaje da se ta riječ govori »u Vojvodini po varošima«, te navodi kao potvrdu ovaj primjer: »Nužda zakon zamenjuje.« Pridjeva *nuždan*, kao ni *nužan*, Vuk ne spominje, ali ih zato oba navodi Broz–Ivekovićev rječnik,⁹⁴ i to u značenju ‘koji je u nevolji’, ‘potreban’ (upravo je u tome značenju uporabljen i u naslovu ovoga dodatka). Kao potvrdu za pridjev *nužan* navodi se ovaj primjer: »Od cara niti je kakav odgovor došao, niti je bio nužan.« Za pridjev pak *nuždan* ovaj: »Niti su nužni toliki ljudi.« Iz tih je rječnika ta riječ, posebice kada je u Broz–Ivekovićevu rječniku potvrđen i pridjev u oba lika, ušla u sve naše priručnike iz logike.

Međutim, postavlja se pitanje: je li skupina *žd* u tome pridjevu bilježito hrvatska? Dakako da nije, jer bismo inače govorili *mežda* umjesto *međa* ili *vožd* umjesto *vođ*. Stoga i opet moramo uspostaviti jedan ovakav razmjer i zapitati se što valja pretkazati na mjestu nepoznanice *x*:

$$mežda : međa = nužda : x$$

Dakako, lik koji treba pretkazati glasi *nuđa*. I doista, pogledamo li u druge izvore, vidjet ćemo da primjerice Julije Benešić u svome *Rječniku hrvatskoga književnoga jezika* navodi riječ *nuđa* u značenju ‘briga’ s ovom potvrdom iz Stanka Vraza:⁹⁵ »Nit je mučno mudrom biti glavom, kad me taru nuđe dugoljetne.« K tomu i u rječniku što ga je od 1908. do 1922. pod

⁹³ Vidi V. S. Karadžić, *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskim riječima*, str. 439.

⁹⁴ Vidi I. Broz – F. Iveković, *Rječnik hrvatskoga jezika*, sv. 1., str. 822.

⁹⁵ Vidi J. Benešić, *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika*, sv. 8., str. 1695.

naslovom *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik* u svescima objavljivao Vladimir Mažuranić, nalazimo riječ *nuđa*, doduše u zapisu *nudja*, jer Mažuranić nije prihvaćao Daničićeva slova *đ*, protumačenu latinskom riječju *necessitas*, te uz pripomenak da je posrijedi »pravi hrvatski lik za: nužda«. ⁹⁶ Potom Mažuranić navodi potvrdu iz 14. stoljeća, doduše u liku *nuja*, gdje se umjesto štokavskoga *đ* javlja *j*, kao što i *međa* može biti *meja*, recimo u čakavskome. Premda ga ni Benešić ni Mažuranić ne navode, pridjev je lako izvesti: on glasi *nūđan*, i to je ono što bi trebalo preporučiti za porabu u biranome sustavu.

No ako smo za pridjev *nužan* rekli da je neprozirnica, a za pridjev *nuđan* da je birani hrvatski lik koji valja preporučiti, postavlja se pitanje što je onda lik *nuždan*? To je crkvenoslovenski srpske preuredbe (redakcije), koji je budi putem pravoslavne liturgije, budi utjecajem građanskoga vojvođanskoga predvukovskoga srpskoga ili ruskoslovensko-srpskoga dospio u Vukov rječnik. Valja znati da je za sve hrvatske vukovce Vukov rječnik bio nedodirljiva svetinja: što se god u njem nalazi, zacijelo je dobro i ne ispušta se. ⁹⁷ Tako su Broz i Iveković gotovo u potpunosti prenijeli Vukov rječnik i dodali u nj tek nekolicinu svojih primjera. A valja dodati da je i za znatan broj hrvatskih filozofa, sve do nedavna, Vukov (ili Broz–Ivekovićev) rječnik bio mjerilo biranoga jezika. Treba k tomu primijetiti i to da različiti ostatci crkvenoslovensštine sveudilj traju u hrvatskome književnome jeziku, primjerice tvorba imenica od svršenih glagola dometkom *-nje*, dotično *-enje*. Tako tri pjevanja Gundulićevih *Suza sina razmetnoga* imaju ove naslove: *Sagrješenje*, *Spoznanje*, *Skrušenje*.

No bilježito je hrvatska odglagolna tvorba (radnih) imenica ona ništičnom značljivom jedinicom, dakle nultim morfemom, i to muškoga i ženskoga roda, te dometcima *-ba* i *-nja*, tako da bi, primjerice, bilježito hrvatske tvorenice od glagola *ugraditi* bile *ugrad*, *ugrada*, *ugradba*, *ugradnja*, ali ne i *ugrađenje*, ⁹⁸ koliko god da takvih potvrda nalazimo u povijesti hrvatske književnosti, jer takve primjere, velim, treba smatrati utjecajem crkvenoslovenskoga. Za njih bismo možda, u razlici spram onih primjera poput *nužda*, mogli reći da je posrijedi utjecaj crkvenoslovenskoga hrvatske preuredbe. ⁹⁹

⁹⁶ Vidi V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, str. 763.

⁹⁷ Vidi o tome u prvome dijelu priloga u svezi s riječju *čüćerice*.

⁹⁸ Kako npr. Vitezović prevodi latinsku riječ *exstructio* (list 195v, dotično str. 394).

⁹⁹ Međutim B. László takve tvorenice, i od svršenoga i od nesvršenoga glagola, drži jednostavno crkvenoslovensštinom. Vidi *Općitbena bilježitosť pri odredbi srbštine i hrvatštine*, str. 445.

Utoliko bi se o njima moglo razmisliti je li ih moguće prihvatiti u hrvatski birani sustav, kako i u kojoj mjeri, no što se tiče crkvenoslovljenskoga srpske preuredbe, takve se dvojbe ne pojavljuju: njima nema mjesta u hrvatskome književnome jeziku, i to zato što se tim unosom narušava njegova sustavnost, te se umjesto suvisla ustroja cjeline dobiva neka vrsta neprozirne sli-tine.

Stoga pitanje iz naslova ovoga priloga – *Je li nam suština nužna?* – nalikuje pomalo na govor oca Salvatorea iz Ecova romana *Ime ruže*. On je primjerice hodao svijetom i s uzdignutim prstom ovako upozoravao pučanstvo: »Penitenziagite!« A što upravo znači *penitenziagite*? Premda samo značenje navedene sraslice možda i nije teško odgonetnuti, a ona znači ono što se je recimo u Kvintilijanovo vrijeme reklo *paenitentiam agite*, tj. ‘pokajte se’, ako bi tkogod želio jednoznačno utvrditi kojemu sustavu ta sraslica pripada, u tome ne bi mogao posve lako uspjeti. Štoviše, moglo bi se, recimo na kakvu ispitu iz uvoda u jezikoslovlje, postaviti i ovakvo pitanje: Što je *penitenziagite*? A ponudeni bi odgovori mogli biti sljedeći:

1. riječ (*word*)
2. sveza (*word group*)
3. izričaj (*phrase*)
4. rijek (*utterance*)
5. rečenica (*sentence*)
6. besjeda (*discourse*)
7. nasumce izgovoren niz glasova.

Odgovoriti, kako rekoh, nije posve jednostavno. Posrijedi je svakako rijek, dakle nešto što se je izgovorilo između dviju tišina, »od muča do muča«, zatim je to i besjeda, jer to je upravo sve što se je htjelo reći, a ta je besjeda zapravo jedna (zahtjevna) rečenica, koja se pak sastoji od dviju riječi koje su srasle u jednu. Valja dakle zaokružiti odgovore pod brojem 1, 4, 5 i 6, a ni odgovore pod brojem 2 i 3 ne bi trebalo posve odbaciti. Jedino što se sigurno ne smije zaokružiti, jest odgovor pod brojem 7, jer ta sraslica ima značenje, nije dakle nasumce izgovoren niz glasova, i znači ‘pokajte se’.

No u toj se sraslici zrcale određene romanske jezične pojave različitoga povijesnoga postanka: stara pučkolatinska monoftongizacija dvoglasa *ae*, mlada općeromska palatalizacija *t* pred polusamoglasnikom *i* u zijevu, kao i gubitak dočetnoga *m* u akuzativu jednine, još mlada starotalijanska palatalizacija zvučnoga mekonepčanoga zatvornika *g* pred prednjim samo-

glasnikom *i*, te napokon svojevrsna kraza, stapanje dočelnoga samoglasnika *a* jedne riječi s početnim *a* druge, što bismo možda mogli pripisati i osobitu načinu na koji se jezikom služi otac Salvatore. Stoga bi odgovor na pitanje kojemu sustavu pripada sraslica *penitenziagite*, mogao glasiti da je posrijedi pučkolatinsko-općeromansko-starotalijanska tvorenica.

I da se još jednom vratimo na pitanje postavljeno u naslovu ovoga dodatka: »Je li nam *suština* nužna?« Ako bi nam sada tkogod postavio to pitanje, mogli bismo mu odgovoriti: »Aha, ti zapravo pitaš je li nam *suština* nužna?« A odgovor je na to pitanje posve jednostavan: »Ne, nije, jer je i ona samo još jedan primjer crkvenoslovnjenštine srpske preuredbe u hrvatskome književnome jeziku.« Premda se riječ *suština* ne nalazi ni u Vukovu, ni u Broz–Ivekovićevu rječniku, ipak se u oba ta rječnika nahodi riječ od koje je *suština* izvedena, a to je pridjev, zapravo particip, *sùštī, sùštā, sùštē*, pri čem značenje Vuk opisuje latinskom riječju *ipsissimus*.¹⁰⁰ Međutim, ni u jednoj se od tih dvaju rječnika ne nalazi onaj lik koji se, barem u hrvatskome, očekuje, a to je *sūcī, sūcā, sūcē*, tj. naš particip, dotično dionik nesvršeni glagola *biti*.¹⁰¹ Dakako, ni u jednoj se od njih ne nalazi ni riječ *sućina*, izvedenica od spomenutoga participa, koja bi prema *suštini* stajala u odnosu u kojem *općina* stoji prema *opštini*. Što se tiče Broz–Ivekovićeva rječnika, jasno je zašto je tomu tako: u nj je jednostavno vjerno preneseno ono što ima Vuk, a nema ničega što bi moglo narušiti »čistoću« Vukova jezika. Što se pak tiče Vukova rječnika, kako već rekoh, u njem nailazimo na više primjera crkvenoslovnjenštine srpske preuredbe, koji su vjerojatno u nj dospjeli putem pravoslavne liturgije.¹⁰²

U tome je smislu dobro upozoriti na još dva slična primjera. Jedan je od njih riječ *svěštenik*, koju Vuk ima samo u tome liku,¹⁰³ a nema primjerice

¹⁰⁰ Vidi V. S. Karadžić, *Srpski rječnik istumačen njemačkijem i latinskijem riječima*, str. 751.

¹⁰¹ Istina, ipak je u Broz–Ivekovićevu rječniku spomenut i lik *sući* (u jedinici *sùštī*), a to stoga da bi se upozorilo kako bi zapravo glasio taj particip u hrvatskome (»pa mjesto *ć* iz crkvenoga jezika *š*: *sušti*«).

¹⁰² Prema tome, neće biti istinitim ono što kaže Ž. Bezić: »Osim redovitog termina *bit*, isto se značenje može izraziti hrvatskim nazivima: štoštvo (quidditas, Washeit), ovstvo (haecceitas) te **našom prastarom imenicom *suština*** [istakao B. M.], čije su posestrime *sutnost, suće, sućanstvo* (Kašić) i *srž*.« (Vidi Ž. Bezić, *Ontološko pojmovlje i nazivlje*, u časopisu *Mogućnosti*, god. 50., br. 1. – 3., str. 109.) Imenica *suština* jest možda prastara, ali svakako nije naša, ako riječ *naša* znači 'dio hrvatskoga biranoga sustava', i utoliko joj u njem nema mjesta.

¹⁰³ Vidi V. S. Karadžić, *Srpski rječnik istumačen njemačkijem i latinskijem riječima*, str. 691.

svèćenĭk, kao ni (naglasni) lik *svećenĭk*, koji bismo mogli smatrati bilježito hrvatskim. Broz–Ivekovićev rječnik bilježi dakako lik *svèštenĭk*, ali ipak dodaje, u ovome primjeru iznimno, možda zato što je Franjo Iveković, koji je objavio rječnik nakon Brozove smrti, ipak bio čovjek koji je pripadao Katoličkoj crkvi, a ondje nije mogao ni čuti ni rabiti riječ *svèštenĭk*, dodaje dakle i lik *svèćenĭk*,¹⁰⁴ ali lika *svećenĭk* nema. A dokle može ići obožavanje, ili pak slijepo vjerovanje u jednu knjigu ili u jednoga čovjeka, lijepo se može vidjeti na primjeru vjerojatno najvećega vukovskoga jezikoznanca, pisca valjda i ponajbolje vukovske slovnice u povijesti hrvatskoga književnoga jezika pod naslovom *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)* godine 1867. – Dubrovčanina Petra Budmanija. Budmani je godine 1879. preveo sa staroindijskoga dramu *Śakuntalā* i prijevod objavio u nastavcima u listu *Slovinac*. I on, jedan od najboljih poznavatelja vukovskoga sustava, pisac uzorne slovnice i rođeni Dubrovčanin, on dakle u tome prijevodu bez iznimno rabi lik *sveštenik*. Zašto, zapitao bi tkogod bezazleno. Pa zato što tako piše u Vukovu rječniku.

Drugi je primjer jedna riječ koja je posebice česta u novinarskome žargonu, kao što je recimo riječ *suština* česta u političkome: to je pridjev, a zapravo i opet particip – *nemušti*, primjerice u svezi *nemušto napisano*. Taj pridjev ili particip ne samo da je crkvenoslovljenski nego je i bilježito srpski, jer je posrijedi ekavski lik. Vuk naime ima zabilježenu svezu *nèmūštĭ jèzik*, koju upućuje na *njèmūštĭ jèzik*, i opisuje latinski kao *sermo omnium animalium*.¹⁰⁵ U Broz–Ivekovića nalazimo ovdje mali otklon od Vuka: oni imaju samo *njèmūštĭ jèzik*,¹⁰⁶ dakle bez ekavskoga lika, jer su vjerojatno smatrali da ga je Vuk zabunom unio u inače (i)jekavski rječnik. A posrijedi je zapravo *njèmūćĭ jèzik*, nijemi jezik, jezik koji nikomu ništa ne govori.

Valja stoga na kraju upozoriti na to da je tzv. pobjeda hrvatskih vukova krajem 19. stoljeća, koja je uvelike odredila hrvatski književni jezik u 20. stoljeću, naime pobjeda jezikoslovne škole koja je, uzdižući prekomjerno tzv. narodni jezik, izrazito bila nesklona tvorbi nazivlja i kovanju novotvorina, vrlo nepovoljno djelovala i na izgradnju filozofskoga nazivlja. Zato je nama na početku 21. stoljeća nužno propitati temeljne zasade na kojima je počivalo vukovsko jezikoslovlje, kao i uzroke njihove prevlasti u razmjerno

¹⁰⁴ Vidi I. Broz – F. Iveković, *Rječnik hrvatskoga jezika*, sv. 2., str. 504.

¹⁰⁵ Vidi V. S. Karadžić, *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskijem riječima*, str. 431 i 439.

¹⁰⁶ Vidi I. Broz – F. Iveković, *Rječnik hrvatskoga jezika*, sv. 1., str. 823.

dugome razdoblju od gotovo stotinu godina. Dakako, područje odakle treba crpsti nazivlje više nikako ne može biti suženo na ono što se obično nazivlje novoštokavska folklorna κοινή, nego se hrvatska filozofija mora otvoriti cjelokupnomu bogatstvu hrvatskoga jezika, neovisno o narječjima ili o povijesnim razdobljima gdje je i kada neka riječ mogla nastati ili biti zapisana. Ono o čem se pritom mora voditi računa, jest jedino ustroj hrvatskoga biranoga sustava i njegova temeljna obilježja, kao što je primjerice prozirnost tvorbe. Jer se upravo s pomoću tih obilježja tvori, ali na njihovoj podlozi ujedno i ogleda njegov ustroj, njegova sućina.

KNJIGOPIS

1. Alighieri, Dante. *Nauk o pučkom jeziku = De vulgari eloquentia* / tekst latinskog izvornika priredio, na hrvatski preveo i komentarom popratio Vojmir Vinja. Zagreb : Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 1998. [Biblioteka Temeljci jezikoslovlja ; knj. 1.]
2. Aristotel. *Aristotelis Metaphysica* / recognovit brevisque adnotatione critica instruxit W. Jaeger. Oxonii : E typographeo Clarendoniano, 1957. [Pretisak. 1978.] [Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis.]
3. Aristotel. *Metafizika* / prijevod s izvornika i sedmojezični tumač temeljnih pojmova (*grčki, latinski, engleski, francuski, njemački, ruski, novogrčki*) Tomislav Ladan ; predgovor Ante Pažanin ; [filozofijska redakтура Danilo Pejović]. Zagreb : SNL, 1985. [Djela / Aristotel.]
4. Babić, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku : nacrt za gramatiku*. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti ; Globus, 1986. [Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za filologiju ; knj. 62.]
5. Babić, Stjepan ; Brozović, Dalibor ; Moguš, Milan ; Pavešić, Slavko ; Škarić, Ivo ; Težak, Stjepko. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika : nacrti za gramatiku*. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti ; Nakladni zavod Globus, 1991. [Djela Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti = Opera Academiae scientiarum et artium Croaticae. Razred za filološke znanosti ; knj. 63.]
6. Babić, Stjepan. *Glasovi je/e iza pokrivenoga r. // Jezik : časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*. God. 46 (1998), br. 1 (listopad) ; str. 4–14.
7. Barbarić, Damir. *Uz reprint Petračićeva prijevoda Platonova Symposiona. // Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*. God. 7 (1981), sv. 1–2 (br. 13–14) ; str. 125–129.
8. Barbarić, Damir. *Teškoće oko prevođenja Aristotelova izraza OYSIA. // Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*. God. 12 (1986), sv. 1–2 (br. 23–24) ; str. 155–161.
9. Barbarić, Damir. *Filozofijska terminologija kao problem. // Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*. God. 15 (1989), sv. 1–2 (br. 29–30) ; str. 61–97.
10. Barbarić, Damir. *Misliti u vlastitu jeziku. // Kolo Matice hrvatske : časopis za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*. Obnovljeni tečaj, god. 2 = 150 (1992), br. 1 (siječanj) ; str. 5–19.
11. Barbarić, Damir. *Početni naponi oko izgradnje hrvatskog filozofijskog nazivlja. // Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*. God. 20 (1994), sv. 1–2 (br. 39–40) ; str. 463–481.
12. Barbarić, Damir. *Opadanje navlastito terminologijskih napora i ustaljenje hrvatskog filozofijskog jezika. // Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*. God. 21 (1995), sv. 1–2 (br. 41–42) ; str. 301–313.

13. Batovanja, Vesna. *Prevoditeljska rješenja nekih fundamentalnih pojmova Heideggerove filozofije unutar hrvatskog jezičnog područja*. // Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine. God. 11 (1985), sv. 1–2 (br. 21–22) ; str. 109–128.
14. Bekavac Basić, Ivan. *Serafin Hrkać, Filozofijski rječnik latinsko-hrvatski, Mostar, ZIRAL 1999*. // Logika : stručno-metodički časopis za profesore i učenike gimnazija i srednjih stručnih škola. God. 1 (2000), br. 2 ; str. 125–128.
15. Benešić, Julije. *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika : od preporoda do I. G. Kovačića / za tisak priredio i uvod napisao Josip Hamm*. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Razred za suvremenu književnost ; Globus, 1985–1990. 12 sv.
16. Bezić, Živan. *Ontološko pojmovlje i nazivlje*. // Mogućnosti : književnost, umjetnost, kulturni problemi. God. 50 (2003), br. 1–3 (siječanj – ožujak) ; str. 102–114.
17. Bošnjak, Branko. *Filozofija : uvod u filozofsko mišljenje i rječnik*. Zagreb : Naprijed, 1973.
18. Brida, Marija. *Naša filozofijska terminologija na prijelazu stoljeća i Bazalin udio*. // Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine. God. 14 (1988), sv. 1–2 (br. 27–28) ; str. 159–164.
19. Broz, Ivan. *Hrvatski pravopis / po određenju kr. zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, napisao Dr. Ivan Broz, prof. u kr. gimn. zagrebačkoj*. U Zagrebu : Troškom i nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, 1892.
20. Broz, Ivan ; Iveković, Franjo. *Rječnik hrvatskoga jezika / skupili i obradili Dr. F. Iveković i Dr. Ivan Broz*. U Zagrebu : Štamparija Karla Albrechta (Jos. Wittasek), 1901. 2 sv.
21. Brozović, Dalibor. *Standardni jezik : teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb : Matica hrvatska, 1970.
22. Brozović, Dalibor. *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti*. // Hrvatska književnost u evropskom kontekstu / uredili Aleksandar Flaker , Krunoslav Pranjić. Zagreb : Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu ; Sveučilišna naklada Liber – Zagreb, 1978. Str. 9–83.
23. Budmani, Petar. *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica) / di Pietro Budmani*. Vienna : A spese dell' autore, 1867.
24. Cipra, Marijan. *Heidegger-Übersetzung ins Kroatische*. // Zur philosophischen Aktualität Heideggers : Symposium der Alexander von Humboldt-Stiftung vom 24. – 28. April 1989 in Bonn-Bad Godesberg / herausgegeben von Dietrich Papenfuss und Otto Pöggeler. Frankfurt am Main : Vittorio Klostermann, 1992. Sv. 3: Im Spiegel der Welt : Sprache, Übersetzung, Auseinandersetzung. Str. 154–159. [Internationale Fachgespräche veranstaltet durch die Alexander von Humboldt-Stiftung, Bonn-Bad Godesberg.]

25. Close, Frank. *Svemirska lukovica : kvarkovi i priroda svemira* / preveo Nikola Cindro. Zagreb : Školska knjiga, 1997. [Moderna fizika.]
26. Dadić, Žarko. *Matematičko i fizikalno nazivlje u rječniku Ardelija Della Belle // Isusovac Ardelio Della Bella (1655–1737) : radovi međunarodnoga znanstvenog simpozija*, Split, 14. – 15. listopada 1988. / priredio Drago Šimundža. Split : Crkva u svijetu ; Zagreb : Obnovljeni Život, 1990. Str. 91–95.
27. Dadić, Žarko. *Rad Bogoslava Šuleka na prirodoznanstvenom nazivlju. // Zbornik o Bogoslavu Šuleku : zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga u Zagrebu od 23. do 24. studenoga 1995. godine u organizaciji Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1998. Str. 37–45.
28. Eco, Umberto. *Ime ruže* / prijevod i pogovor Morana Čale. Zagreb : Grafički zavod Hrvatske, 1984.
29. *Enciclopedia filosofica*. Venezia ; Roma : Istituto per la collaborazione culturale, 1957. 4 sv.
30. Filipović, Ivan. *Neues Wörterbuch der kroatischen und deutschen Sprache / zum Gebrauche für Juristen, Beamte, Lehrer, Handel- und Gewerbetreibende etc., nach der neuesten Quellen zusammengestellt von Ivan Filipović, unter Mitwirkung von Gj. Deželić, Lj. Modec und Gj. Šimončić = [Novi rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika / za porabu pravnikâ, činovnikâ, učiteljâ, trgovaca, obrtnikâ itd., po najnovijih izvoriš sastavio Ivan Filipović uz sudjelovanje Gj. Deželića, Lj. Modca i Gj. Šimončića]*. Agram : Verlag von Leop. Hartmán's Buchhandlung = [U Zagrebu : Naklada knjižare Lav. Hartmána], 1875. 2 sv.
31. *Filozofijski rječnik* / glavni urednik Vladimir Filipović. Zagreb : Matica hrvatska, 1965. [Filozofska hrestomatija ; dodatni svezak.]
32. Fritzsche, Harald. *Kvarkovi : pratvar našega svijeta* / predgovor Herwig Schopper ; preveli s njemačkog Neven Bilić i Branko Guberina ; [crteže izradio Damir Švob]. Zagreb : Školska knjiga, 1988. [Moderna fizika.]
33. Gostl, Igor. *Bogoslav Šulek, otac hrvatskoga znanstvenoga nazivlja. // Radovi Leksikografskoga zavoda »Miroslav Krleža«*. (1996), knj. 5 ; str. 9–58. [Razdio za leksikografiju, enciklopediku i informatiku ; sv. 3.]
34. Gribbin, John R. *Q is for quantum : an encyclopedia of particle physics* / edited by Mary Gribbin ; illustrations by Jonathan Gribbin ; timelines by Benjamin Gribbin. New York ; London ; Sydney ; Singapore : A Touchstone Book, 2000.
35. Halder, Alois. *Filozofijski rječnik* / suutemeljitelj Max Müller ; s njemačkoga preveo Ante Sesar. Novo prerađeno izd. Zagreb : Naklada Jurčić, 2008. [Filozofska biblioteka ; knj. 8.]
36. Ham, Sanda. *Jezik zagrebačke filološke škole*. Osijek : Ogranak Matice hrvatske Osijek, 1998. [Knjižnica Neotradicija ; kolo 2, knj. 1.]
37. Ham, Sanda. *Povijest hrvatskih gramatika*. Zagreb : Nakladni zavod Globus, 2006. [Biblioteka Jezični priručnici.]

38. Hercigonja, Edita. *Prilog teoriji hrvatske filozofske terminologije*. // Radovi Zavoda za slavensku filologiju. (1982), knj. 17 ; str. 15–22.
39. Hjelmslev, Louis. *Prolegomena to a theory of language* / translated by Francis J. Whitfield. Madison ; Milwaukee ; London : The University of Wisconsin Press, 1969.
40. Hjelmslev, Louis. *Prolegomena teoriji jezika* / prijevod Ante Stamać ; predgovor Mirko Peti. Zagreb : GZH, 1980. BibliotekaTeka.
41. Hrkać, Serafin. *Filozofijski rječnik latinsko-hrvatski*. Mostar : ZIRAL – Zajednica izdanja ranjeni labud, 1999. [Posebno izdanje ; knj. 122.]
42. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb : EPH ; Novi Liber, 2004. 12 sv.
43. Ivšić, Stjepan. *Slavenska poredbena gramatika* / priredili Josip Vrana i Radoslav Katičić ; [kazala izradio Dubravko Škiljan]. Zagreb : Školska knjiga, 1970.
44. Jakobović, Zvonimir. *Duboki korijeni hrvatskoga mjeriteljskog nazivlja*. // Radovi Leksikografskoga zavoda »Miroslav Krleža«. (1993), knj. 3 ; str. 9–13. [Razdio za prirodne i tehničke znanosti ; sv. 1.]
45. Jakobović, Zvonimir. *Mjeriteljski pojmovi u Gazofilaciju*. // Radovi Leksikografskoga zavoda »Miroslav Krleža«. (1996), knj. 5 ; str. 97–103. [Razdio za leksikografiju, enciklopediku i informatiku ; sv. 3.]
46. Ježić, Mislav. *Parmenid: O prirodi*. // *Latina et Graeca*. (1978), br. 12 (prosinac) ; str. 41–57.
47. Ježić, Mislav. *Mišljenje i riječ o bitku u svijetu : filozofsko-filološki ogledi*. Zagreb : Hrvatsko filozofsko društvo, 1989. [Biblioteka Filozofska istraživanja ; knj. 20.]
48. Jonke, Ljudevit. *Književni jezik u teoriji i praksi*. 2., prošireno izd. Zagreb : Znanje, 1965.
49. Joyce, James. *Finnegans wake*. London : Faber and Faber, 1982.
50. Jurišić, Blaž. *Nacrt hrvatske slovnice : glasovi i oblici u povijesnom razvoju*. Zagreb : Matica hrvatska, 1992. [Pretisak izdanja iz 1944.] [Znanstvena knjižnica.]
51. Jurišić, Blaž. *Nacrt hrvatske slovnice : tvorba imenica u povijesnom razvoju*. Zagreb : Matica hrvatska, 1992. [Znanstvena knjižnica.]
52. Kačić, Miro. *Hrvatski i srpski : zablude i krivotvorine / uz suradnju Ljiljane Šarić*. Zagreb : Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1995.
53. Karadžić, Vuk Stefanović. *Pismenica serbskoga jezika : po govoru prostoga naroda / napisana Vukom Stefanovićem Serbijancem*. U Vienni : U pečatnji G. Joanna Šnirera, 1814. [Ćir.]
54. Karadžić, Vuk Stefanović. *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskim riječima / skupio ga i na svijet izdao Vuk Stef. Karadžić*. 4. državno izd. U Beogradu : U štampariji Kraljevine jugoslavije, 1935. [Ćir.]

55. Kašić, Bartol. *Perivoy od dievstva, illi xivoti od dievica / Slovinskiem iezikkom iz Talianskoga napijfan po poet. ocv Bartolomev Cassichiv od Reda druxbæ Iesufföväe.* In Venetia : Presso Marco Ginammi, 1628.
56. Knežević, Anto. *Filozofija i slavenski jezici.* Zagreb : Hrvatsko filozofsko društvo, 1988. [Biblioteka Filozofska istraživanja ; knj. 6.]
57. Knežević, Anto. *Najstarije slavensko filozofsko nazivlje.* Zagreb : Hrvatsko filozofsko društvo, 1991. [Biblioteka Filozofska istraživanja ; knj. 40.]
58. Knežević, Anto. *Nazivoprevodivost.* // Filozofska istraživanja. God. 20 (2000), sv. 2–3 (br. 77–78) ; str. 411–422.
59. Komel, Dean. *Janko Pajk i počeci slovenskoga filozofijskog nazivlja.* // Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine. God. 22 (1996), sv. 1–2 (br. 43–44) ; str. 309–323.
60. Kovač, Srećko. *Formalizam i realizam u logici : Franjo pl. Marković i Gjuro Arnold.* // Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine. God. 18 (1992), sv. 1–2 (br. 35–36) ; str. 141–182.
61. Kovač, Srećko. *Nazivlje u nastavi logike.* // Metodički ogledi : časopis za filozofiju odgoja. God. 4 (1993), br. 1 (siječanj – lipanj) ; str. 23–32.
62. Krstić, Kruno. *Čistoća i preporod jezika.* // Hrvatski narod : glasilo Hrvatskog ustaškog pokreta. God. 3 (1941), br. 99 (22. svibnja) ; str. 5.
63. Krstić, Kruno. *Smisaoni prostor riječi.* // Novi list. God. 1 (1941), br. 39 (7. lipnja) ; str. 15.
64. Krstić, Kruno. *Narodni govor i književni jezik.* // Hrvatski narod : glasilo Hrvatskog ustaškog pokreta. God. 3 (1941), br. 175 (8. kolovoza) ; str. 9.
65. Krstić, Kruno. *Hrvatske zamjene za riječ »kultura« (prilog pohrvaćivanju tudica).* // Hrvatski narod : glasilo Hrvatskog ustaškog pokreta. God. 4 (1942), br. 359 (22. veljače) ; str. 11.
66. Krstić, Kruno. *Jedno stoljeće jezika : prilikom stogodišnjice Mažuranić–Užarevićeva rječnika (1842.).* // Hrvatski narod : glasilo Hrvatskog ustaškog pokreta. God. 4 (1942), br. 428 (17. svibnja) ; str. 5.
67. [Krstić, Kruno.] *Razvitak hrvatskog književnog jezika : predavanje dra Krunoslava Krstića.* // Nova Hrvatska. God. 2 (1942), br. 160 (11. srpnja) ; str. 8.
68. Krstić, Kruno. *Povijesni put hrvatskoga književnog jezika.* // Hrvatska revija. God. 15 (1942), br. 8 (kolovoz) ; str. 412–420.
69. Krstić, Kruno. *Filozofija i jezik.* // Vienac : mjesečnik HIBZ-a. God. 36 (1944), br. 3 (svibanj) ; str. 47–59.
70. Krstić, Kruno. *Razvoj i ustrojstvo hrvatskog jezika.* // Znanje i radost : enciklopedijski zbornik / [glavni urednik Ivo Horvat]. Zagreb : Naklada Hrvatskoga izdavačkog bibliografskog zavoda, 1944. Knj. 3. Str. 40–45.

71. Kutleša, Stipe. *Hrvatska prirodnofilozofijska terminologija u drugoj polovici 19. stoljeća*. // Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine. God. 20 (1994), sv. 1–2 (br. 39–40) ; str. 255–270.
72. Kutleša, Stipe. *Doprinos Vjekoslava Goluba i Bogoslava Šuleka hrvatskom geometrijskom nazivlju u drugoj polovini 19. stoljeća*. // Radovi Leksikografskoga zavoda »Miroslav Krleža«. (1996), knj. 5 ; str. 59–95. [Razdio za leksikografiju, enciklopediku i informatiku ; sv. 3.]
73. Kutleša, Stipe. *Hrvatsko nazivlje u fizikalnim znanostima sredinom 19. stoljeća*. // Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine. God. 31 (2005), sv. 1–2 (br. 61–62) ; str. 273–287.
74. Lacey, A. R. *Rječnik filozofije / s engleskoga preveo Goran Vujasinović ; urednik i redaktor Filip Grgić*. Zagreb : KruZak, 2006.
75. László, Bulcsú. *Neka pitanja strojnoga razumijevanja prirodnoga jezika*. // Informacijske znanosti i znanje / uredili Slavko Tkalac, Miroslav Tuđman. Zagreb : Zavod za informacijske studije, 1990. Str. 11–31.
76. László, Bulcsú. *Pabirci redničkoga i obavještniččkoga pojmovlja oko razumnih sustava*. // Obrada jezika i prikaz znanja / uredili Slavko Tkalac , Miroslav Tuđman. Zagreb : Zavod za informacijske studije, 1993. Str. 11–73.
77. László, Bulcsú. *Bilježka o književnome naglasku hrvatskome*. // Suвременa lingvistika. God. 22 (1996), sv. 1–2 (br. 41–42) ; str. 333–391.
78. László, Bulcsú. *Općitbena bilježitost pri odredbi srbštine i hrvatštine*. // Jezik i komunikacija : zbornik / urednici Marin Andrijašević , Lovorka Zergollern-Miletić. Zagreb : Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 1996. Str. 430–451.
79. László, Bulcsú. *Kakov bimo si mogli birati jèzik?*. [Uručak na Zagrebačkome lingvističkome krugu 23. svibnja 2000.]
80. László, Bulcsú. *Sedmoglavī pozoj pravopisnī*. [Uručak na Zagrebačkome lingvističkome krugu 20. svibnja 2003.]
81. László, Bulcsú ; Boras, Damir. *Tuđ'inština u jeziku hrvatskome*. // Studia lexicographica. God. 1 (2007), sv. 1 (br. 1) ; str. 27–52.
82. Lohmann, Johannes. *Filozofija i jezikoslovlje / prijevod s njemačkoga i pogovor Sulejman Bosto*. Zagreb : Naklada Ljevak, 2001. [Filozofska biblioteka.]
83. *Mali rječnik najobičnijih dnevnih tuđica i srbizama : za potrebe uredništva*. [Zagreb] : Izdao »Hrvatski narod«, 1941.
84. Mallory, J. P. ; Adams, D. Q. *The Oxford introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European world / J. P. Mallory and D. Q. Adams*. New York : Oxford University Press, 2006.
85. Maretić, Tomo. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb : Štampa i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch), 1899.

86. Marković, Franjo. *Logika* / napisao Dr. Franjo pl. Marković. [Rukopis. Zagreb : Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. XV 37.]
87. Marković, Franjo. *Razvoj i sustav obćenite estetike* / napisao Dr. Franjo pl. Marković, sveučilišni profesor. U Zagrebu : Nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, 1903. [Znanstvena knjižnica što je izdaje kr. hrv.-slav.-dalm. zemalj. vlada, odio za bogoštovlje i nastavu. Razdio 2. Filozofijske i historijske nauke ; sv. 2.] [Pretisak. Split : Izdavačka radna organizacija LOGOS, 1981.]
88. Marković, Franjo. *Logika* / napisao Dr. Franjo pl. Marković ; priredio S. Kovač. // Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine. God. 18 (1992), sv. 1–2 (br. 35–36) ; str. 247–258.
89. Marković, Franjo. *Vrsti sudova po njihovih oblicih* / Franjo pl. Marković ; priredio Srećko Kovač. // Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine. God. 19 (1993), sv. 1–2 (br. 37–38) ; str. 251–265.
90. Marković, Franjo. *Uvod u pedagogiku* / [priredio Ivan Čehok]. // Novija hrvatska filozofija / Franjo Zenko. Zagreb : Školska knjiga, 1995. Str. 115–121. [Hrestomatija filozofije ; sv. 10.]
91. Marković, Franjo. *Sustav općenite pedagogike* / [priredio Ivan Čehok]. // Novija hrvatska filozofija / Franjo Zenko. Zagreb : Školska knjiga, 1995. Str. 122–128. [Hrestomatija filozofije ; sv. 10.]
92. Marotti, Bojan. *Kako oriječiti misao? : o jednome Krstićevu prigovoru Šančevoj Filozofiji srednjega vieka.* // Scopus : časopis za filozofiju Hrvatskih studija. God. 4 (2000), sv. 3 (br. 13–14) ; str. 33–44.
93. Marotti, Bojan. *»Podlagajuchięga načina urime doscasto« u slovnici Tome Babića Prima grammaticae institutio.* // Zbornik o Tomi Babiću. Šibenik : Gradska knjižnica »Juraj Šišgorić« ; Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu : Zagreb, 2002. Str. 133–164.
94. Marotti, Bojan. *Pojam jezika u Kruna Krstića (članci 1940. – 1945.).* // Prolegomena : časopis za filozofiju = journal of philosophy. God. 4 (2005), br. 1 (lipanj) ; str. 71–92.
95. Marotti, Bojan. *Dativ, lokativ i instrumental množine u pripovijetkama Stjepana Zlatovića : prinos razumijevanju pojma književnoga jezika.* // Zbornik o Stjepanu Zlatoviću. Zagreb : Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2008. Str. 95–162.
96. Matasović, Ranko. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika.* Zagreb : Matrica hrvatska, 2008. [Biblioteka THEORIA / ΘΕΩΡΙΑ.]
97. Mažuranić, Antun. *Slovnica Hèrvatska : za gimnazije i realne škole* / napisao Antun Mažuranić, učitelj gimn. u Zagrebu. Dio 1: Rěčoslovje. U Zagrebu : Troškom spisateljjevim, 1859.
98. Mažuranić, Vladimir. *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik* / napisao Vladimir Mažuranić. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1908–1922. 10 sv. [Pretisak. Zagreb : »Informator«, 1975. 2 sv.]

99. Mihaljević, Milan. *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb : Školska knjiga, 2002. 1. dio: Uvod i fonologija.
100. Mišić, Anto. *Rječnik filozofskih pojmova*. Split : Verbum, 2000. [Biblioteka: IDEA ; knj. 3.]
101. Moguš, Milan. *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. 2. prošireno izd. Zagreb : Nakladni zavod Globus, 1995. [Biblioteka Posebna izdanja.]
102. *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika* / priredio Marko Samardžija. Zagreb : Matica hrvatska, 1999.
103. Pacel, Vinko. *Oblici književne Hrvaštine* / pisa Vinko Pacel. U Karlovcu : Tiskarna Abela Lukšića pod odgovornom upravom D. Kostinčera, 1865.
104. Parčić, Dragutin Antun. *Vocabolario croato-italiano* / compilato per cura di Carlo A. Parčić , Canonico Croato a Roma = [*Rječnik hrvatsko-talijanski* / pripravio ga za tisak Dragutin A. Parčić , Hrvatski Kanonik u Rimu]. 3. ed. corretta ed aumentata. Zara : Tipografia editrice »Narodni List« = [U Zadru : Tisak i naklada »Narodnoga Lista«], 1901. [Pretisak. Zagreb : Artresor studio, 1995.]
105. Parčić, Dragutin Antun. *Rječnik talijansko-slovenski (hrvatski)* / priredio ga za tisak Dragutin A. Parčić , kanonik slovenskoga sv. Jeronima u Rimu = [*Vocabolario italiano-slavo (croato)* / compilato per cura di Carlo A. Parčić , canonico di s. Girolamo degli Slavi in Roma]. 2. popravljeno i pomnoženo izd. U Senju : Tisak i naklada Hreljanović = [Segna : Tipografia dell' editore Hreljanović], 1908.
106. Pavić, Željko. *Razumijevanje jezika i filozofijsko nazivlje u Josipa Stadlera*. // *Radovi Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža*. (2000), sv. 9 ; str. 53–106. [Razdio za leksikografiju, enciklopediku i informatiku ; sv. 7.]
107. Pavić, Željko. *Hermeneutičko-logički aspekt tvorbe pojma u svojoj leksikografsko-enciklopedijskoj značajnosti*. // *Studia lexicographica*. God. 1 (2007), sv. 1 (br. 1) ; str. 81–114.
108. Picek, Ivica. *Elementarne čestice – iskrenje u svemiru tamne tvari : putovanje kroz krajobrazne čestica i sila do svjetova machoa i crnih rupa* / [ilustrator Mladen Martinis]. Zagreb : Školska knjiga, 1997. [Moderna fizika.]
109. Picek, Ivica. *Fizika elementarnih čestica*. Zagreb : HINUS, 1997. [Udžbenici Sveučilišta u Zagrebu.]
110. Platon. *Phaedrus*. // *Platonis opera / recognovit brevique adnotatione critica instruxit Ioannes Burnet*. Oxonii : E typographeo Clarendoniano, 1901. [Pretisak. 1976.] Sv. 2. Str. 223–295. [Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis.]
111. Posavac, Zlatko. *Razmišljanja uz novo čitanje Krstićevog eseja »Filozofija i jezik«*. // *Filozofska istraživanja*. God. 19 (1999), sv. 4 (br. 75) ; str. 705–729.
112. Rix, Helmut. *Historische Grammatik des Griechischen : Laut- und Formenlehre*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1976.

113. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* / na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976. 23 sv.
114. *Rječnik hrvatskoga jezika* / [glavni urednik Jure Šonje]. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža ; Školska knjiga, 2000.
115. Schiffler, Ljerka. *Bartol Kašić i filozofsko-teološko nasljeđe. // Život i djelo Bartola Kašića* : zbornik radova sa znanstvenoga skupa u povodu 340. obljetnice Kašićeve smrti. Pag : Općina Pag ; Zadar : Hrvatsko filološko društvo Zadar, 1994. Str. 171–184. [Izdanja Hrvatskog filološkog društva ; sv. 5.]
116. Simeon, Rikard. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva : na 8 jezika : hrvatsko-srpski, latinski, ruski, njemački, engleski, francuski, talijanski, španjolski*. Zagreb : Matica hrvatska, 1969. 2 sv.
117. Snoj, Marko. *Slovenski etimološki slovar*. 1. izd., 1. ponatis. Ljubljana : Založba Mladinska knjiga, 1997. [Zbirka Cicero.]
118. Stulli, Joakim. *Vocabolario italiano-illirico-latino* / del P. Gioacchino Stulli Raguseo de' minori osservanti diviso in due tomi nei quali si contengono le Frasi più usitate, più difficili, e più eleganti, i Modi di dire, i Proverbi ec. di tutte tre le Lingue. Ragusa : Presso Antonio Martecchini, 1810. 2 sv.
119. Sutlić, Vanja. *Praksa rada kao znanstvena povijest : ogledi uz filozofijsko ustrojstvo Marxove misli*. Zagreb : Edicija časopisa »Kulturni radnik«, 1974.
120. Szemerényi, Oswald. *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*. [2., überarbeitete Auflage.] Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1980. [Die Sprachwissenschaft : Einführungen in Gegenstand, Methoden und Ergebnisse ihrer Teildisziplinen und Hilfswissenschaften.]
121. Šetka, Jeronim. *Hrvatska kršćanska terminologija*. 2. izmijenjeno, popravljeno i upotpunjeno izd. Split : »Marija«, 1976. [Knjižnica »Marije« ; knj. 10.] [Pretisak. Split : »Marija«, 1990.]
122. Šimetović, Tarzicije. *Priručni filozofsko-teološki rječnik*. [Strojopis. Dubrovnik, 1961.]
123. Šulek, Bogoslav. *Deutsch-kroatisches Wörterbuch = Němačko-hrvatski rěčnik* / von Bogoslav Šulek. Agram : Verlag der Franz Suppan'schen Buchhandlung, 1860. 2 sv.
124. Šulek, Bogoslav. *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja : osobito za srednja učilišta = Deutsch-kroatische wissenschaftliche Terminologie = Terminologia scientifica italiano-croata* / po nalogu visoke kr. dalm.-hrv.-slav. zemaljske vlade sastavio Dr. Bogoslav Šulek. U Zagrebu : Tiskom Narodne tiskare dra. Ljudevita Gaja, 1874–1875. 2 sv. [Pretisak. Zagreb : Globus, 1990.] [Biblioteka Rječnici.]

125. *The encyclopedia of philosophy* / editor in chief: P. Edwards. New York : The Macmillan Company & The Free Press ; London : Collier-Macmillan Limited, 1967. 8 sv.
126. Veber, Adolfo. *Slovnica hrvatska : za srednja učilišta*. [3. izd.] Zagreb : Troškom spisateljjevim, 1876.
127. Vetranović, Mavro. *Pjesme Mavra Vetranića Čavčića* / skupili Dr. V. Jagić i Dr. I. A. Kaznačić ; na sviet izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu : U knjižari Fr. Župana (Albrechta i Fidlera) na prodaju, 1871–1872. 2 sv. [Stari pisci hrvatski ; knj. 3 ; knj. 4.]
128. Vince, Zlatko. *Putovima hrvatskoga književnog jezika : lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*. Zagreb : SNL, 1978. [Biblioteka znanstvenih radova.]
129. Vince, Zlatko. *Leksikograf Dragutin Parčić u svojem vremenu. // Vocabolario croato-italiano* / compilato per cura di Carlo A. Parčić , Canonico Croato a Roma = [Rječnik hrvatsko-talijanski / pripremio ga za tisak Dragutin A. Parčić , Hrvatski Kanonik u Rimu]. 3. ed. corretta ed aumentata. Zara : Tipografia editrice »Narodni List« = [U Zadru : Tisak i naklada »Narodnoga Lista«,] 1901. [Pretisak. Zagreb : Artresor studio, 1995. Str. 1241–1276.]
130. Vitezović, Pavao Ritter. *Lexicon Latino-Illyricum*. Zagreb : ArTresor naklada, 2000. Sv. 1: Prijeslik rukopisa / priredio i pogovor o prijesliku napisao Bojan Marotti. [Oživljena baština : knj. 4, sv. 1.]
131. Vončina, Josip. *Jezična baština : lingvostilistička hrestomatija hrvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća*. Split : Književni krug, 1988. [Biblioteka znanstvenih djela ; knj. 20.]
132. Vončina, Josip. *Terminologija humanističkih znanosti u hrvatskoj leksikografiji 18. stoljeća. // Radovi Leksikografskoga zavoda »Miroslav Krleža«*. (1997), knj. 5 ; str. 9–16. [Razdio za leksikografiju, enciklopediku i informatiku ; sv. 4.]
133. Vranicki, Predrag. *Historija marksizma*. 3. izd. Zagreb : Naprijed, 1975. 2 sv.
134. *Webster's new world dictionary on PowerCD*. 3. college ed. Dallas, Texas : Zane Publishing, Inc., 1995.
135. Zenko, Franjo. *Filozofijski pojmovi u Lanosovićeve rječniku. // Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*. God. 9 (1983), sv. 1–2 (br. 17–18) ; str. 23–37.
136. Zimmermann, Stjepan. *Filozofijska enciklopedija. // Bogoslovska smotra : organ Hrvatske bogoslovske akademije*. God. 27 (1939), sv. 5 ; str. 321–339.
137. Zimmermann, Stjepan. *Filozofijska enciklopedija : (nastavak). // Bogoslovska smotra : organ Hrvatske bogoslovske akademije*. God. 27 (1939), sv. 6 ; str. 424–440.
138. Zimmermann, Stjepan. *Filozofijska enciklopedija : (svršetak). // Bogoslovska smotra : organ Hrvatske bogoslovske akademije*. God. 28 (1940), sv. 4 ; str. 269–275.

DICTIONARY OF CROATIAN PHILOSOPHICAL TERMINOLOGY

Summary

The compiling of the *Dictionary of Croatian Philosophical Terminology* is suggested. In this connection some fundamental sociolinguistic notions are firstly considered, as a basis for examination of the Croatian philosophical terminology. In that respect, among all Croatian (language) systems, which form Croatian diasystem, it is distinguished between the Croatian organic idioms and that what might be called selective or exemplary system (sometimes also called the Croatian literary language, or the Croatian standard language). Particularly, some essential features of the Croatian standard language, which philosophical terminology, as its part, must fulfil, are stated. The recent history of the Croatian selective system, that is of the Croatian literary language, is briefly presented. The »struggle« between different linguistic schools which existed in Croatia during the nineteenth century is described, and the so called 'victory' of the Croatian followers of Vuk Stefanović Karadžić at the end of the nineteenth century is emphasized. The structure of the *Dictionary* is considered, as well as the sources that should be taken into account. Finally (especially in the *Supplement*), upon the analysis of different examples, some features of the current Croatian philosophical terminology which could be regarded as the influence of the Serbian variant of the Old Church Slavonic upon the contemporary Croatian standard language are pointed out.

Key Words: dictionary, philosophical dictionary, philosophical terminology, Croatian literary language, sociolinguistics, selection, systemic derivation